

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju

Diplomski rad

Spomenik bana Josipa Jelačića na glavnom zagrebačkom trgu kao
mjesto sjećanja

Studentica: Mia Čujkević-Plečko

Mentorica: izv. prof. dr. sc. Nevena Škrbić Alempijević

Zagreb, rujan 2016.

Izjava o autorstvu

Izjavljujem pod punom moralnom odgovornošću da sam diplomski rad „Spomenik bana Josipa Jelačića na glavnom zagrebačkom trgu kao mjesto sjećanja“ izradila potpuno samostalno uz stručno vodstvo mentorice izv.prof.dr.sc. Nevene Škrbić Alempijević. Svi podaci navedeni u radu su istiniti i prikupljeni u skladu s etičkim standardom struke. Rad je pisan u duhu dobre akademske prakse koja izričito podržava nepovredivost autorskog prava te ispravno citiranje i referenciranje radova drugih autora.

Potpis:

SADRŽAJ:

Uvod 4

O metodologiji i teorijskim postavkama 6

O spomenicima 11

Spomenik bana Josipa Jelačića na središnjem zagrebačkom trgu 17

***Politika pamćenja i medijski diskurs prilikom ponovnog postavljanja
Spomenika 22***

Naracije o Spomeniku 30

Spomenik kao *mjesto sjećanja* iz očišta dviju generacija 34

Što čini Spomenik *mjestom sjećanja*? 43

Zaključak 49

Literatura i izvori 52

Popis kazivača 57

Sažetak 58

Uvod

Glavni zagrebački trg, nazvan po banu Josipu Jelačiću, nalazi se u srcu grada Zagreba. Mnoštvo sadržaja i prometnost Trga čine ga nezaobilaznom destinacijom za mnoge koji žive ili samo posjećuju Zagreb. Kako bi prikazala dinamičan prostor Trga ukratko ću ga opisati. Na zapadnoj strani Trga nalazi se fontana Manduševac gdje možemo ubaciti novčić kako bi nam se ispunile želje. Na tom dijelu Trga je i poslovnica Zagrebačke banke, noćni klub *VIP* i Gradska kavana. Na sjevernoj strani Trga nalazi se prolaz Harmica, a s desne strane ovog prolaza dućan Müller. Lijevo od prolaza Harmice smješten je popularan kafić „Mala kavana“. Na istočnoj strani Trga nalazi se Sat koji je često mjesto sastanaka. Istočno od Sata su smješteni, na samom rubu Trga odnosno na početku Radićeve ulice, mali dućani te kozmetički salon. S južne strane nalaze se male *trafike* gdje se mogu kupiti tramvajske karte ili novine, a iza njih je i pekara te jedna knjižara.

Trg je često polazno mjesto s kojeg se šetač može uputiti do Tkalčičeve ulice i sjesti u jedan od mnoštva kafića. U njegovoj neposrednoj blizini nalazi se tržnica Dolac, omiljeni zagrebački *plac* gdje svi koji mogu obavljaju subotnji *špeceraj*. Tijekom zimskog perioda na Trg se postavljaju mali štandovi ili veliki šatori s velikom ponudom hrane i pića. Na njemu se često mogu vidjeti i ostali događaji poput koncerata, praćenja nogometnih utakmica na velikim ekranima, a ponekad su tamo organizirani i prosvjedi. Kroz Trg dnevno prođe mnogo ljudi jer se tamo nalaze i dvije tramvajske stanice – jedna u smjeru zapada, a druga u smjeru istoka. Trg je također presjecište turističkih ruta jer taj prostor predstavlja nezaobilaznu destinaciju. Trg je mjesto sastanaka i za mnoge je stanovnike i posjetitelje mjesto gdje se dogovaraju *spojevi*. On je mjesto gdje nekoga čekamo „kod Sata“ ili „kod kipa“. Na Trgu se odvija dinamičan život.

Objekt koji se smatra neraskidivim dijelom prostora središnjeg zagrebačkog trga, a koji i ujedno predstavlja materijalizaciju njegova naziva, Spomenik je bana Josipa Jelačića smješten ispred prolaza Harmice, na sjevernoj strani Trga. Spomenik je imao dinamičnu prošlost i njegova značenja tijekom povijesti su se mijenjala. U njega su upisane povijesne fluktuacije, različite političke agende, ideologije, smjene vlasti te su se Spomeniku, ovisno o razdoblju, pripisivala različita značenja te sučeljene konotacije.

Spomenik bana Josipa Jelačića u radu ću promatrati kao *mjesto sjećanja*, u skladu s tumačenjem francuskog povjesničara Pierrea Nore. Mjesta sjećanja za Noru su: „(...) ostatci, krajnji oblik u kojem opstaje komemorativna svijest unutar historije što je priziva zato što je ne poznaje“ (2006:28). Mjesta sjećanja mogu biti raznolika – muzeji, arhivi, groblja, blagdani, ugovori, svetišta i spomenici samo su neki od njih (ibid.). Značenja koja mjesta sjećanja imaju za skupinu, zajednicu i pojedince nisu jednaka, a ni nepromjenjiva. U radu ću se usmjeriti na Spomenik Josipa Jelačića kao mjesto sjećanja kroz očište dviju različitih generacija. Kroz intervju s kazivačima rođenima šezdesetih godina prošlog stoljeća i onima rođenima poslije 1990. godine željela sam saznati kako doživljavaju Spomenik¹, ali i koja značenja u njega upisuju. Zanimalo me i u kojoj mjeri su političke okolnosti utjecale na upisivanje značenja u Spomenik te kakva je bila njegova uloga, kakve je naracije i prakse generirao u vrijeme dok je bio uklonjen s glavnoga gradskoga Trga, u razdoblju od 1947. do 1990. godine. Odnos prema Spomeniku kao mjestu sjećanja istražila sam i preko budnice „Ustani bane“, koja je u vrijeme socijalizma bila zabranjena za pjevanje (Rihtman-Auguštin 2000:87). Spomenik se nije mogao vidjeti na Trgu u vrijeme socijalizma, ali su se ove pjesme mogle pjevati u tajnosti doma. Zanimalo me jesu li ih moji stariji kazivači pjevali te kako su povezivali ovu, tada zabranjenu pjesmu, sa Spomenikom. Jesu li kroz pjevanje tih pjesama ujedno održavali sjećanje na Spomenik? Kroz razgovor s mladom generacijom kazivača nastojala sam utvrditi u kojoj se mjeri njihova kazivanja razlikuju od kazivanja starijih kazivača. Je li Spomenik za njih mjesto sjećanja ispunjeno istim značenjima kao i za starije kazivače ili ga oni drugačije interpretiraju i koriste? Koju ulogu pri konceptualizaciji Spomenika igraju autobiografska iskustva? Pozicija Spomenika na Trgu također je pitanje kojim se u ovom radu bavim. Nora je primijetio kako se promjenom pozicije spomenika ne narušava njegov značaj (2006:41). Odlučila sam istražiti ovu tvrdnju, pogotovo ako se uzme u obzir da se pozicija Jelačićevog kipa, kao i njegova orijentacija, mijenjala prilikom njegovog ponovnog postavljanja 1990. godine. Naime, Spomenik je od postavljanja 1868. godine bio okrenut prema sjeveru, a 1990. godine tadašnja ga je vlast odlučila okrenuti prema jugu. Na takvu promjenu orijentacije Spomenika svakako je utjecalo definiranje najfrekventnijih smjerova iz kojih se pristupa Trgu, pri čemu je pristup s južne strane postao dominantan. No, takva orijentacija Spomenika, kako ću pokazati u daljnjem tekstu, bila je temelj za određene popularne naracije, kojima se upućivalo na to prema kome ban Jelačić okreće svoj mač: prema Mađarima s kojima se borio

---

¹ Spomenik Josipa Jelačića u radu ću navoditi kao Spomenik.

u prvotnoj varijanti, ili prema južnim krajevima Hrvatske, što su pojedini kazivači anegdotalno interpretirali u svjetlu pretpostavljenog antagonizma Zagreba naspram Dalmacije.

Zanimljivo je i pitanje Spomenika kao mjesta za sastajanje, praksu koja je u prošlosti bila vrlo raširena, ali je i danas uvriježena. Ona se redovito opisivala kao sastanak „pod repom konja“ (Rihtman-Auguštin 2000:75). U međuvremenu je došlo do modifikacije tog izraza: sastanak se danas češće, po mojim saznanjima, ugovara „kod kipa“. Pritom me zanimalo tko se tamo sastaje i u kolikoj je mjeri ta praksa prisutna kod mojih kazivača.

Analizom navedenih istraživačkih pitanja, cilj mi je prikazati odnos prema Spomeniku kao mjestu sjećanja te njegovu ulogu u različitim razdobljima. Pritom sam nastojala istražiti kako su se značenja Spomenika mijenjala te koji su sve čimbenici utjecali na te mijene.

O metodologiji i teorijskim postavkama

Cilj ovog poglavlja je objasniti izbor literature, teorijske koncepte i metodologiju rada. U radu se prvenstveno koristim konceptom mjesta sjećanja povjesničara Pierre Nora (2006:24). Nora mjesta sjećanja povezuje s gubitkom pamćenja u korist povijesti koja ga je izbrisala. Tako naglašava: „Da još uvijek živimo u svom pamćenju, ne bismo osjećali potrebu da mu posvećujemo mjesta“ (Nora 2006:24). Mjesta sjećanja mogu biti mnogobrojna i uistinu raznolika od čega su spomenici: „ (...) svjedoci jednog drugog vremena, iluzije vječnog trajanja.“ (Nora 2006:28). Nora ističe kako za razliku od povijesti, sjećanja su uvijek živa i sklona promijeni koje često nisu ni svjesna te su: „(...) podložna upotrebama i manipulacijama, dugotrajnim razdobljima latencije i iznenadnim oživljavanjima“ (2006:24). Mjesta sjećanja prema navedenom nisu statična, već mogu biti iznova u njih upisivana različita značenja. Može se zaključiti kako ovise o određenom razdoblju, različitim naracijama, političkim ideologijama, ali i individualnim proživljenim iskustvima pojedinaca. Spomenik J.Jelačića u radu promatram upravo kroz individualna proživljena iskustva i naracije i prakse koje su Spomenik činile, ali i čine mjestom sjećanja.

Ovdje treba naglasiti i upotrebu pojmova *pamćenje* i *sjećanje*. Maja Brkljačić i Sandra Prlenda (2006:17) naglašavaju razliku između *pamćenja* i *sjećanja* i ističu kako je: „(...) individualno pamćenje definirano kao psihološki proces usvajanja i zadržavanja novih

sadržaja, a sjećanje kao obnavljanje predodžbe o prošlosti u svijesti.“. Također, sjećanje i pamćenje možemo promatrati kroz odnos jezika i govora. Pamćenje je tako povezano s jezikom, koji se formira na vrhu društvene hijerarhije, a sjećanje je povezano s govorom koji je povezan s individualnim interpretacijama jezika. Pamćenje i sjećanje mogu se povezati s pojmovima *politika pamćenja* i *kultura sjećanja*, a njih navodim iz *Priručnika za Antropologiju društvenog sjećanja* Nevene Škrbić Alempijević (2009). Politika pamćenja je povezana s načinom na koji: „se vladajući politički diskurs kanalizira i oblikuje u koherentnu naraciju ili izvođenje predodžbi o prošlosti“ (Škrbić Alempijević 2009:9). S druge strane postoji kultura sjećanja koja je usmjerena na pojedinca, njegova sjećanja u nekom određenom razdoblju (Škrbić Alempijević 2009:9). Ova dva pojma ne moraju nužno biti isključiva, već je moguće da: „(...) uz individualne stavove, doživljaje i iskustva (su) u njih ugrađene i politike pamćenja“ (Škrbić Alempijević 2009:9). Jednako tako kultura sjećanja i politika pamćenja mogu biti i kontradiktorni jedno drugome te se mogu isključivati. Ovakva podjela ukazuje na politički aspekt reprezentacije jednog mjesta i individualna iskustva pojedinaca vezanih za to isto mjesto te je korisna jer nam ocrta višeznačnost koje jedno mjesto sjećanja može imati. Također, analizom medijskog diskursa i kazivanja kroz prizmu konceptata politike pamćenja i kulture sjećanja možemo pratiti promjene u ideologiji, naracijama, ali i praksama vezanima za jedno mjesto, u ovom slučaju mjesto sjećanja. Prilikom istraživanja bilo je važno utvrditi individualna iskustva pojedinaca te istaknuti njihove stavove i razmišljanja vezana uz Spomenik kao mjesta sjećanja, a to se može povezati s kulturom sjećanja. Kako su kazivači percipirali Spomenik u razdoblju socijalizma kada je bio uklonjen, koja značenja su upisivali u njega i jesu li ona bila istovjetna ili kontradiktorna politici pamćenja u razdoblju socijalizma. Također, smjenom političke vlasti 1990. godine Spomenik je revitaliziran i vraćen je na Trg. Politika pamćenja i naracija vezana za Spomenik od strane političke vlasti tada se promijenila. U tom kontekstu posebno je zanimljiva analiza medijskog diskursa iz 1990. godine jer osvjetljava odnos tadašnje političke vlasti prema Spomeniku kao mjestu sjećanja, ali i njegovu tadašnju ulogu.

U radu sam se osvrnula i na nostalgiju. Među teoretičare koji se bave nostalgijom treba izdvojiti Svetlanu Boym (2001) i Mitju Velikonju (2008).² Vrlo korisnim teorijskim

---

² <http://monumenttotransformation.org/atlas-of-transformation/html/n/nostalgia/nostalgia-svetlana-boym.html>; <http://mediawatch.mirovni-institut.si/edicija/seznam/20/mediawatch20.pdf> Velikonja (posljednji pristup 25.8.2016.)

konceptom se pokazao pojam *restorativne* nostalgije. Ovakva vrsta nostalgije teži oživljavanju nekog prošlog stanja. Ona sebe ne vidi kao nostalgiju te je karakteristična za razdoblja kada se zajednica usmjerava i gradi svoj nacionalni identitet (Boym 2001:41,43). Također, treba naglasiti kako je nostalgija veća u razdobljima velikih društvenih promjena (Škrbić Alempijević 2009:10). U tom kontekstu zanimalo me je li ona bila prisutna kod mojih kazivača prilikom ponovnog postavljanja Spomenika, a koji je bio postavljen u razdoblju koje je svakako nagoviještalo velike društvene promjene. Može li se restorativna nostalgija primijetiti u očekivanjima kazivača da se Spomenik postavi na identičan položaj s kojeg je bio uklonjen?

Istraživanje sam najvećim dijelom temeljila na polustrukturiranim intervjuima sa sedmero kazivača. Kako je diplomski rad koncipiran da prati dva različita očista percipiranja Spomenika kao *mjesta sjećanja*, kazivače sam izabrala na temelju pripadnosti određenim dobnim skupinama. U radu sam ih podijelila na skupinu kazivača rođenih prije 1990. godine, ali dovoljno starih da se sjećaju razdoblja u kojemu Spomenik nije stajao na Trgu. Druga skupina kazivač rođena je 1990. godine ili kasnije. Ovakvim odabirom kazivača željela sam provjeriti kako se odnos prema Spomeniku kao mjestu sjećanja mijenjao tijekom vremena i koji čimbenici su utjecali na promjenu njegovoga značenja. Pri dizajniranju etnografskog istraživanja poslužila sam se radom „Svjedočenje i povijesno pamćenje: o pripovjednom posredovanju osobnog iskustva“ (1995) etnologinje Renate Jambrešić-Kirin. U svom sam istraživanju krenula od polazišta navedenom u tom radu, prema kojemu svrha prikupljanja kazivanja nije utvrditi istinitost povijesnih događaja, već izdvojiti čimbenike koji su utjecali na stavove i iskustva pojedinaca (Jambrešić-Kirin 1995: 181). Također, odabirom kazivača nastojala sam naglasiti razliku između *povijesnog* i *autobiografskog* sjećanja, pojmova koje unutar domene društvenog sjećanja razlikuje socijalni teoretičar Maurice Halbwachs. Povijesno sjećanje je ono koje pojedinac može dobiti putem pismenih zapisa, usmene predaje, različitih komemoracija ili festivala. Ovakvo sjećanje, vidljivo tijekom određenih proslava služi za učvršćivanje kohezije u zajednici, a temelji se na sjećanju nekoga njima važnoga povijesnoga događaja koje nitko od članova te zajednice nije doživio. Također, to sjećanje nije izravno, već se prenosi usmenim putem, čitanjem ili sudjelovanjem u komemoracijama

(Škrbić Alempijević 2009:14). S druge strane je autobiografsko sjećanje, a karakteristično je po tome što ga je pojedinac osobno doživio. Treba naglasiti kako i autobiografsko sjećanje može služiti za potvrđivanje zajedništva. Ukoliko je određena grupa doživjela neki povijesni događaj, koji oni smatraju važnim, prepričavanjem tog događaja ponovno se može oživjeti prošlo razdoblje. Jednako tako, njihovo zajedništvo temeljeno na sjećanju određenoga događaja može izbljediti ukoliko se članovi grupe razidu (Škrbić Alempijević 2009:15). Odnos prema Spomeniku kao mjestu sjećanja također se može promatrati kroz ove dvije navedene vrste sjećanja. Stariji kazivači su preko povijesnog sjećanja, odnosno usmenom predajom i kroz razgovor sa starijim članovima obitelji mogli saznati podatke o razdoblju koje sami nisu doživjeli – razdoblju kad je Spomenik bio na Trgu prije nego što je uklonjen 1947. godine. Ipak, za razliku od mlađih kazivača, stariji imaju i autobiografsko sjećanje na razdoblje kada Spomenika nije bilo na trgu, ali i na događaj ponovnog postavljanja Spomenika. Mlađi kazivači podatke o Spomeniku prije i nakon njegovog postavljanja mogli su dobiti jedino putem povijesnog sjećanja, usmenom predajom ili zapisima. S obzirom da nemaju vlastito autobiografsko iskustvo o navedenom razdoblju, zanimalo me kako i od koga su naučili o tom razdoblju te na koji način shvaćaju i interpretiraju nešto što sami nisu doživjeli? Zanimalo me kako doživljeno, neposredno iskustvo utječe na odnos prema Spomeniku kao mjestu sjećanja?

Za analizu građe koristila sam se i pojmovima Birgitte Svensson (1995) – *životne priče i povijesti*. Prema Svensson (1995:25) životne priče su narativi preko kojih se pojedinac prezentira na temelju spoznaja o sebi samome, a životne povijesti su određene činjenice koje su poznate bez obzira na individualnu životnu priču pojedinca. Životne priče mogu se promatrati kao subjektivan pogled na nečiji život, a životne povijesti kao život u određenom povijesnom kontekstu (Svensson 1995:39). U prikupljenoj građi, temeljenoj na kazivanjima, mogu se vidjeti određene sličnosti i razlike unutar starije generacije. S jedne strane kazivanja starijih kazivača su u mnogočemu slična, opisuju razdoblje socijalizma i određene događaje na sličan način – takve događaje uključila sam u domenu životnih povijesti. S druge strane, životne priče mojih starijih kazivača imaju određene sličnosti, ali i različitosti. One ocrtavaju različita viđenja jednoga razdoblja koje su svi stariji kazivači doživjeli, ali ga na različite načine shvaćaju i interpretiraju te se naposljetku i različito odnose prema njemu.

U razdoblju socijalizma, od 1947. do 1990. godine Spomenik je bio uklonjen s Trga, a pjesma „Ustani bane“ koja je povezana sa Spomenikom, bila je zabranjena za pjevanje. Etnolog

Jonas Frykman u radu „Making Sense of Memory“ (2003) ističe kako su određeni sadržaji u razdoblju socijalizma mogli biti komunicirani jedino u „tajnosti doma“ jer su bili zabranjivani zbog ideoloških razloga. Ipak, bez obzira što je nešto bilo zabranjeno ne znači nužno da je bilo i zaboravljeno. Frykman (2003:2) ističe kako su sadržaji koji su se „pričali u tajnosti doma“ ostali živi u razdoblju socijalizma upravo putem kazivanja, a nakon Titove smrti takvi sadržaji dobili su nacionalni karakter. U istraživanju sam željela provjeriti je li sjećanje na Spomenik i „Ustani bane“ bilo prepričavano u tajnosti te jesu li moji kazivači usmenom predajom održali živo sjećanje na ove, u socijalizmu, neprihvatljive sadržaje?

Velik dio rada usmjeren je i na analizu medijskog diskursa uoči ponovnog postavljanja Spomenika 1990. godine. Zanimalo me na koji način su Spomenik i ban Jelačić tada bili prikazani u okviru politike pamćenja koja je određivala retoriku zastupljenu u dnevnim novinama. Uz to, ovakva analiza pokazala se korisnom kako bi i sama mogla shvatiti ozračje tog razdoblja. Za ovaj dio rada analizirala sam brojeve *Večernjeg lista* koji je izlazio u rujnu i listopadu 1990. godine. Ponovno postavljanje Spomenika 1990. godine analizirala sam i pomoću pojmova *kulturnog* i *komunikacijskog* kolektivnog pamćenja, termina koje je skovao egiptolog Jan Assmann (2007:66,67). Komunikacijsko je tako ono svakodnevno i neformalno, a kulturno ima posrednike koji osvjetljavaju prošlost te samim time čine takvu vrstu pamćenja sakralnog karaktera (ibid.). Zanimalo me hoću li u *Večernjem listu* moći vidjeti oblik kulturnog pamćenja koje na formalni način objašnjava značaj i povijest Spomenika i bana Jelačića. Oblik takvog pamćenja vidljivog u medijskom diskursu može se iščitati iz načina na koji je prošlost vezana uz Spomenik i J. Jelačića prikazana. Je li takva povijest u medijskom diskursu te u govoru Franje Tuđmana prilikom ponovnog postavljanja Spomenika bila predstavljena kao određen mit koji je poslužio za „osvjetljavanje“ prošlosti? S druge strane iz intervjua se može iščitati komunikacijsko pamćenje, koje je svakodnevno i ovisi o kazivačima. Ono nema posebne posrednike koji „osvjetljavaju“ prošlost, već nam pruža uvid u neposredno doživljeno iskustvo.

Mnogobrojne podatke o Spomeniku, njegovom postavljanju i uklanjanju, preuzela sam iz knjige *Ulice moga grada* (2000) Dunje Rihtman Augustin. U navedenom djelu može se pronaći izvrstan pregled povijesti vezane za Spomenik, ali i kritički osvrt na političke događaje koji su utjecali na odnos prema Spomeniku.

Kako bih mogla analizirati Spomenik na Trgu bana Josipa Jelačića kao mjesto sjećanja nastojala sam prvo sagledati ulogu i svrhu spomenika općenito. Zanimalo me tko podiže spomenike, kome i kada, a jednako tako i kada dolazi do rušenja i uklanjanja spomenika? Smatram da je važno dati dobar uvid na ova pitanja te ću u sljedećem kratkom poglavlju pružiti osvrt na njih.

O spomenicima

Cjelokupna povijest čovječanstva, naglašavaju analitičari prostora, može biti promatrana kroz spomenike koje su ljudi gradili, održavali i uklanjali. Spomenici, kako je naglasio redatelj i scenarist Bogdan Žižić, imaju različite funkcije³. Oni mogu biti simboli, odraz političke vlasti i ideologije jednog razdoblja (Žižić 2013; Pejić 2013)⁴.

Hrvatski jezični portal spomenik opisuje kao: „arhitektonsko ili kiparsko djelo posvećeno uspomeni na zaslužne ljude ili znamenite događaje“⁵. Ipak, valja postaviti pitanje tko odlučuje o tome koje su osobe „zaslužne“ ili koji su događaji „znameniti“? Nadalje, važnost određenog povijesnog lika ili događaja nije univerzalna: ona je kontekstualna, ovisi o ideološkim, ekonomskim i društvenim fluktuacijama, što pri smjenama političkih sistema često dovodi do toga da oni kojima je prepisivana presudna važnost postaju irelevantni i prešućeni. Povjesničarka umjetnosti Bojana Pejić (2013) također naglašava kako su spomenici često produkt nasilnih događaja⁶ te je u njih upisan „registar nasilja“. Spomenik tako nerijetko materijalizira sjećanje na neko nasilje. Smatram kako se ne mora nužno raditi o fizičkom nasilju, već i nasilju nad slobodom i pravima. Ukoliko pogledamo različite primjere spomenika koji su podignuti u čast povijesnim ličnostima, možemo primijetiti kako se često radi o osobama koje su na neki način sudjelovale u nasilnim događajima. Spomenik Matiji Gupcu u Gornjoj Stubici odličan je primjer kako je u pojedine spomenike upisan registar

---

³ Film „Dekonstrukcija spomenika“ (2013); 1. dio: „Spomenici“ (B.Žižić) (<https://www.youtube.com/watch?v=YpjFLcschkk> , posljednji pristup 4.8.2016)

⁴ Film „Dekonstrukcija spomenika“ (2013); 1. dio: Spomenici (B.Žižić i B. Pejić) (<https://www.youtube.com/watch?v=YpjFLcschkk>, posljednji pristup 4.8.2016.)

⁵ <http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search> (posljednji pristup 4.8.2016).

⁶ Film „Dekonstrukcija spomenika“ (2013) ; 1. dio: „Spomenici“ (B.Pejić) (<https://www.youtube.com/watch?v=YpjFLcschkk>, posljednji pristup 4.8.2016)

nasilja. Matija Gubec bio je predvodnik Seljačke bune 1573. godine, a svoj život je na kraju i dao u toj krvavoj borbi za veća prava seljaka. Njegov spomenik podigla je 1973. godine socijalistička vlast u Gornjoj Stubici. Važno je naglasiti kako je odnos prema Gupcu kroz čitavo 20. stoljeće bio promjenjiv i nipošto statičan (Škrbić Alempijević i Oroz 2015:136—137). Također, značenja i prakse vezane uz spomenik Gupca mijenjali su se ovisno o razdoblju i načinu na koji se Gupčev lik povezivao s aktualnom situacijom u svakom od tih razdoblja (Oroz i Škrbić Alempijević 2015). Također, voljela bih naglasiti još jednu stranu ovakve vrste nasilja upisanog u spomenike. Čini se kako je u određene spomenike to nasilje upisano na jedan gotovo romantičan način. Primjerice spomenik žrtvama u Auschwitzu nije romantiziran, ali u nekim slučajevima kod spomenika koji veličaju slavu jednog čovjeka koji je sudjelovao u nasilnim događajima, koji je istodobno i heroj i žrtva, poput Gupca, to je primjetno. Etnolozi i kulturni antropolozi Sanja Potkonjak i Tomislav Pletenac tako navode:

„Izgubljeno značenje smrti i traume, upisano u spomeniku, ne samo da evocira vremenski anakronizam današnjeg spomenika, već i anakronizam osobne patnje, čineći da spomenik ispunjen sadržajem postaje prazan kenotaf, mjesto za ovozemaljsko ritualiziranje preminule osobe (...)“.(2011:10)

Iz ovakvih primjera moglo bi se iščitati kako pojedine spomenike, kao onaj Gupčev u Gornjoj Stubici, i nasilje upisano u njega, nositelji politike pamćenja promatraju kao nešto dobro, potrebno i plemenito. Čini mi se kako pojedini spomenici služe i kao svojevrsno opravdanje i procesuiranje nasilnih događaja. Dizanjem spomenika u čast osobama koje su sudjelovale u nekim nasilnim događajima, vlast i zajednica na taj način mogu na takvo nasilje gledati kao na nešto pozitivno i potrebno. U slučaju Jelačića nije potrebno posebno naglašavati kako je sudjelovao u nasilnim događajima s obzirom da je sudjelovao u borbi protiv Mađara. Međutim, ponovnim postavljanjem njegova Spomenika 1990. godine, pred sam početak Domovinskog rata, o čemu će kasnije biti više riječi, u njegov će Spomenik ponovno biti upisan registar nasilja.

Značenje spomenika i njihovo podizanje opisuje se, među ostalim, i u beletristici, primjerice, u *Hadrijanovim memoarima*, romanu francuske autorice Marguerite Yourcenar (2002). Car Hadrijan vladao je Rimskim Carstvom u 2. stoljeću po Kristu te je u povijesti poznat kao mudar vladar s izraženim afinitetom prema umjetničkim djelima⁷. U romanu autorica, na

---

⁷ <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=24022>, posljednji pristup 23.8.2016.

temelju dostupnih povijesnih podataka, piše o Hadrijanovom životu i zaslugama. Između ostalog, roman daje odličan uvid u Hadrijanov odnos prema spomenicima. Tu valja naglasiti jedan primjer iz kojega možemo iščitati pojedine uloge spomenika. Naime, Hadrijan nakon smrti svog mladog, tragično preminulog ljubavnika nalaže izgradnju grada Antinupola. Ovaj grad na taj je način postao spomenik koji zauvijek čuva sjećanje na Hadrijanovog ljubavnika.:

„Rodit će se grad Antinupol: nadvladat će smrt podizanjem na toj zlokobnoj zemlji (...) Ja sam držao da će biti ljepše da ponudim svom ljubimcu grad na kojem će njegov kult biti uvijek izmiješan sa vrevom na javnom trgu, gdje će se njegovo ime spominjati u večernjim razgovorima, gdje će mladići dobacivati na gozbama vijence jedan drugome“ (Yourcenar 2002:162)

Kako bi sjećanje na Antinoja, Hadrijanovog ljubavnika ostalo živo, Antinojev kult bio je dijelom tog grada-spomenika. Važnost u očuvanju sjećanja je upravo u svakodnevnim praksama, „vrevi na javnom trgu“ koja će biti pomiješana sa sjećanjem na Antinoja i činjenici da će njegovo ime biti dijelom večernjih razgovora.

Monumentalnost ovog pothvata velika je, a kako je lijepo primijetio sociolog Ivan Vukoja: „(...) što je spomenik veći i monumentalniji, to je ono što predstavlja monumentalnije“⁸.

Smatram kako se monumentalnost, ali i centralnost lokacije na kojoj se spomenici nalaze, posebice oni podignuti povijesnim likovima i epizodama koje se smatraju ključnima u određenom razdoblju, mogu proučavati iz pozicije politike pamćenja. Čini mi se kako u individualnim iskustvima monumentalnost spomenika ne treba nužno biti prihvaćena kao iznimno važna jer ga pojedinci ne trebaju percipirati kao nešto bitno ako on za njih ne rezonira nekim osobnim sjećanjima i porukama, bez obzira na njegovu reprezentativnost. Ukoliko monumentalnost spomenika promatramo kao dio politike pamćenja onda bi monumentalnost određenog spomenika mogla predstavljati nešto značajno, monumentalno, čime određena politička vlast želi istaknuti značaj određene ideje ili ideologije. Također, uz monumentalnost se često veže i ideja centralnosti. Lokacija spomenika u kojoj bi oni na određenom centralnom dijelu trebali imati „važniju“ ili „značajniju“ ulogu opet se može promatrati kroz politiku pamćenja, kojom se ističe važnost određenog spomenika

---

⁸ Film „Dekonstrukcija spomenika“ (2013); 4. dio: „Javne površine“ (I.Vukoja) (https://www.youtube.com/watch?v=fG_4P7r9b-U&spfreload=5, posljednji pristup 4.8.2016.)

postavljanjem istog na centralne, prometne i posjećene položaje. Spomenici na centralnim mjestima postaju dijelom svakodnevice prolaznika.

Ipak, svako mjesto pa tako i ono koje je centralno, obilježeno je *multivokalnošću*, pojmom koji označava: „(...) mnogoznačnost jednog fizičkog mjesta (...) uvažava stvarnost da se jedno mjesto može različito doživljavati, da postoje različita iskustva istoga mjesta“ (Rodman 1992:212 prema Čapo i Gulin Zrnić 2011:27). Politika pamćenja može postaviti monumentalne spomenike na centralna mjesta i time pokušati materijalizirati ideologije u prostor. Međutim, individualna iskustva pojedinaca različita su, a samim time postoji mogućnost da se upišu različita značenja u pojedina centralna mjesta, ili da se monumentalnost spomenika drugačije interpretira.

U *Hadrijanovim memoarima* također možemo primijetiti kako spomenike odobrava i podiže vlast, u ovom slučaju Hadrijan sam. Vlast također i nameće dominantna značenja spomeniku – on nerijetko postaje opipljivi dio neke ideologije ili svjetonazora, što ga nerijetko čini materijalizacijom politike pamćenja.

Spomenici se mogu promatrati i kao kontroverzne tvorevine. Izgradnjom i podizanjem spomenika zajednica na određen način materijalizira svoja uvjerenja u prostoru. Međutim, spomenici mogu otkriti i neslaganja oko određenih uvjerenja među članovima zajednice. Isti događaji mogu biti različito interpretirani, ovisno o stajalištu koje pojedinac ili grupa zauzmu. Odličan primjer za to može se pronaći u radu od Veronice Strang „Moon Shadows: Aboriginal and European Heroes in an Australian Landscape“ (2003). U radu je donesen povijesni pregled koji objašnjava značenja iza dva suprotstavljena spomenika u Australiji, u mjestu Rutland Plains. Tamo se nalazi spomenik Franka Bowmana, doseljenika u Australiju koju je u Rutland Plainsu uspostavio stočarstvo. Njegov spomenik podigli su oni koji ga smatraju „hrabrim pionirirom“. Ipak, aboridžinsko, domicilno stanovništvo ga pamti kao zločinca, koji je vršio najgore moguće zločine nad njima. Drugi spomenik podignut je 1993. godine u čast Jimmy Inkermanu, čovjeku koji je ubio Franka Bowmana i prekinuo njegovo ugnjetavanje domicilnog stanovništva. Jimmy Inkerman za Aboridžine je heroj, a za bjelačku populaciju doseljenika, on je bio izdajica i zločinac. Danas ta dva suprotstavljena spomenika, koji se nalaze blizu jedan drugome, ocrtavaju dva različita uvjerenja i interpretacije (Strand 2003:129). Ono što je u jednoj zajednici interpretirano kao čin herojstva, u drugoj može biti viđeno kao izdaja ili zločin.

I u Hrvatskoj možemo naći primjere koji mogu otkriti neslaganja oko određenih spomeničkih djela, ali i uvjerenja koja stoje iza njih. Odličan primjer za to je prijedlog za podizanje spomenika ispred, kako Viktor Ivančić⁹ ističe: „lijepog malog pitoresknog logora u kojem su ljudi bili mučeni i ubijani“. Spomenik je, objašnjava Ivančić, trebao biti podignut u spomen pripadnicima jedinice 72. bojne koja je, kako navodi autor, „mučila i ubijala ljude“ u Lori, a to se, po mišljenju autora, može usporediti s hipotetskom situacijom da se: „ispred Auschwitz podignut spomenik čuvarima logora“ (Ivančić 2016). Istovremeno ispred Lore ne postoji spomenik s imenima žrtava (ibid.). Ovdje treba naglasiti kako Lora, odnosno događaji u Lori tijekom Domovinskog rata, nisu uključeni ni u jednu dominantnu politiku pamćenja, već su dijelom kolektivnog zaborava. Auschwitz je s druge strane uključen u politiku pamćenja. Također, ta politika pamćenja prelazi granice jedne države. U prilog ovoj tvrdnji ide i činjenica da je Auschwitz danas turističko odredište koje se može posjetiti i razgledati¹⁰. Ne treba posebno naglašavati kako je Auschwitz danas poznat kao sinonim za ratne zločine Drugog Svjetskog rata, a s druge strane Lora nema takvu ulogu jer ju aktualna politika pamćenja ne podržava.

S etnološke i kulturnoantropološke pozicije, uz osmišljavanje i postavljanje spomenika, zanimljivo je i njihovo uklanjanje i rušenje. Još u vrijeme antike, ističe Žižić (2013), svrgavanjem vladara, uklanjale su se i njihove skulpture, a to se može opisati kao *damnatio memoriae*¹¹. Spomenici na taj način odražavaju vlast, a preko podizanja ili uklanjanja istih možemo pratiti kada je nešto politički korektno ili prihvatljivo (Borčić 2013; Pejić 2013)¹². Također, promjenama naziva ulica ili postavljenjem odnosno uklanjanjem spomenika

---

⁹ Buka TV Intervju: Viktor Ivančić, 6.6.2016. (<https://www.youtube.com/watch?v=yZkSXulZAKw>, posljednji pristup 4.8.2016.)

¹⁰ <https://www.viator.com/Krakov-attractions/Auschwitz-Oswiecim/d529-a783>, posljednji pristup 23.8.2016. Upitno je također je li etički i moralno prihvatljivo raditi turistički centar iz koncentracijskog kampa gdje je tisuće ljudi izgubilo svoje živote. Navodi bliskih članova moje obitelji, koji su posjetili Auschwitz u sklopu turističke rute koja se tamo održava, otkrivaju da se na kraju posjeta mogu kupiti suveniri. Taj podatak otkriva komercijalizaciju tog prostora radi stvaranja profita, a to s druge strane učvršćuje pitanje je li etički i moralno zarađivati na prostoru koji je u prošlosti služio za etničko čišćenje? Međutim, s druge strane Auschwitz kao turističko odredište, čini mi se, na taj način ostaje živa poveznica s našom poviješću i ratom koji ju je obilježio. Na taj način Auschwitz neće pasti u kolektivni zaborav, a to je, čini mi se, vrlo važno.

¹¹ Film „Dekonstrukcija spomenika“ (2013); 3. dio: „Prevazilaženje prošlosti“ (B. Žižić) (<https://www.youtube.com/watch?v=YhXktwZ5vfo>, posljednji pristup 4.8.2016.)

¹² Film „Dekonstrukcija spomenika“ (2013); 3. dio: „Prevazilaženje prošlosti“ (B. Borčić i B. Pejić) (<https://www.youtube.com/watch?v=YhXktwZ5vfo>, posljednji pristup 4.8.2016.)

određena vlast preispisuje povijest te stvara nova sjećanja (Low i Lawrence-Zúñiga 2003: 22).

Na temelju svega navedenoga smatram kako su spomenici po svojoj temeljnoj namjeni mjesta sjećanja. Njihovo podizanje, uklanjanje i rušenje uvijek u pozadini ima ideološke, vjerske i političke konotacije i uvjerenja. Spomenici bez pridanih značenja postaju tek „kamenje u krajoliku“ (Young 2006: 200). Iz pozicije etnologije i kulturne antropologije proučavanje spomenika kao mjesta sjećanja vrlo je zanimljivo jer se takvim istraživanjem mogu uvidjeti mnogobrojne razlike i sličnosti u razmišljanju neke zajednice. Spomenici u sebi imaju upisana značenja koja ističu različita uvjerenja, ideologije. Oni ocrtavaju različite politike pamćenja, ali i kulture sjećanja. Individualna iskustva, prakse i narativi vidljivi u kulturi sjećanja mogu biti komplementarni politici pamćenja, ali se od nje mogu i razlikovati, a to će biti detaljnije razrađeno i na primjeru Spomenika J. Jelačića. Također, spomenici nam potvrđuju kako kultura jedne zajednice nije statična - tradicije i prakse mijenjaju se ovisno o vremenu, a tako se i spomenicima pridaju nova značenja. U tom kontekstu prikaz Spomenika J. Jelačića pružit će odličan primjer kako političke okolnosti i različita iskustva utječu na njega kao mjesto sjećanja. Spomenici kao mjesta sjećanja mogu se gledati i kao svojevrsne materijalizacije povijesnih događaja koji se kroz njih održavaju živima u javnom prostoru i u sjećanju korisnika tog prostora. Određeni povijesni događaji, važni nekoj zajednici, mogu se utjeloviti u spomenička djela kako bi postali opipljivim dijelom prošlosti koju ta zajednica nije doživjela. Nora (2006: 29) ističe kako: „Kad bi sjećanja koja štite uistinu živjela, mjesta bi bila beskorisna“. Praksama vezanima za spomenik, pozicijom spomenika te upisanim značenjima, sjećanje na ono što spomenik predstavlja ostaje živo. S druge strane važno je naglasiti kako takva prošlost ne mora biti: „objektivna i statična pojavnost“, već ona ovisi o „društvenom trenutku“ (Škrbić Alempijević 2009:7). Također, Paul Connerton (1989:2) naglašava kako je naša spoznaja sadašnjosti uvjetovana našim znanjem o prošlosti. U tom kontekstu spomenici mogu služiti kao formalan način predstavljanja prošlosti kojom određena politička vlast želi oblikovati neku novu sadašnjost ili iskustvo. Prilikom ponovnog postavljanja Spomenika 1990. tadašnja politička vlast, što će detaljnije biti obrađeno u radu, je koristila Spomenik za utvrđivanje neke nove ideologije. Značenja upisana u Spomenik tada su poslužila kao veza s prošlošću koja je potvrdila takvu ideologiju. Pritom Spomenik možemo promatrati i kao fizičku manifestaciju *izmišljene tradicije*, termina koji je skovao povjesničar Eric J. Hobsbawm (2006:139). Hobsbawm (2006:139) tako ističe kako izmišljene

tradicije: „teže uspostavi kontinuiteta s odgovarajućem herojskom prošalošću“. Spomenici na taj način, što ću detaljnije obraditi na primjeru Spomenika Josipa Jelačića, mogu postati i uporište pomoću kojega se legitimira određena vlast.

Spomenici su mjesta gdje se isprepliću individualna iskustva i postupci pojedinaca te ideologije nametnute od strane političke vlasti. Njihova značenja i funkcije promjenjivi su te ovise o razdoblju. U sljedećem dijelu rada prikazat ću upravo tu mnogostrukost značenja i odnosa na primjeru Spomenika bana Josipa Jelačića.

Spomenik bana Josipa Jelačića na središnjem zagrebačkom trgu

Trg bana Josipa Jelačića za većinu je stanovnika Zagreba poznato mjesto sastajanja. Generacije ljudi veže cijeli niz uspomena za glavni zagrebački gradski trg koji je kroz svoju povijest mijenjao svoj izgled, ali i ime (Rihtman-Auguštin 2000:60-98). Povijest Trga može se pratiti od 1641. godine, kada su gradske vlasti prostor ispod naselja Gradeca i Kaptola odredile kao sajmište. Trg se oblikovao oko izvora Manduševca, a fontana izgrađena na njemu i danas je u funkciji. Prostor oko nje, nedaleko od samog Spomenika banu Jelačiću, koristi se za sjedenje i kratak predah, za dječju igru i jurcanje oko fontane, za bacanje novčića za sreću, za naznačavanje određenih blagdana i manifestacija (što je najprimjetnije tijekom adventa, kada se fontana simbolički pretvara u vijenac sa četiri svijeće) itd.

Zagreb je tradicionalno podijeljen na Gornji i na Donji grad. Središte Donjega grada bio je i ostao današnji Trg koji je do 18. stoljeća bio sajmište s nizovima drvenih kuća oko njega (Regan 2012:268). Naziv Trga u početku je bio Harmica¹³ (od 17. stoljeća). Od polovice 18. i intenzivnije od 19. stoljeća izgrađene su različitih ustanove i radnje na Trgu. Za života bana J. Jelačića, 1848. godine, Trg je dobio njegovo ime¹⁴. Godine 1866. postavljen je Spomenik Josipa Jelačića na Trg. Nakon Drugog Svjetskog rata je socijalistička vlast 1947. godine Trg J. Jelačića preimenovala u Trg Republike te je uklonila Spomenik s njega (Goldstein

---

¹³ Naziv Harmica dolazi od mađarske riječi *harmincz* (*trideset*). Povijesni naziv Harmica stoga predstavlja mjesto gdje se ubirala tridesetina. (<http://enciklopedija.lzmk.hr/clanak.aspx?id=14078>, posljednji pristup 24.8.2016.

¹⁴ U drugoj polovici 19. stoljeća prvi put su se mjesta u gradu počela nazivati prema zaslužnim osobama. Zanimljivo je kako je Jelačić bio prva osoba u Zagrebu čije je ime postalo nazivom nekog mjesta što svakako govori o njegovoj važnosti (Stanić et al. 2005: 93).

2013:139). Velika preinaka Trga dogodila se 1987. godine. Naime do tada je na Trgu bilo dozvoljeno voziti i parkirati vozila, a od 1987. godine postao je pješačkom zonom (Goldstein 2013: 266). Ime Trga ponovno je izmijenjeno 1990. godine, kada se tom prostoru vraća naziv Trg bana Josipa Jelačića, čime se u arhitekturi grada nastoji stvoriti kontinuitet s razdobljem prije socijalizma, što je slučaj i s mnogim drugim lokacijama diljem Hrvatske gdje se socijalističko nasljeđe prebrisuje pod krilaticom „povratka na staro“. ¹⁵ Trg je i danas centar grada Zagreba - popunjen različitim dućanima, tramvajskim stanicama i čestim manifestacijama prometan je i stalno posjećen. U blizini Trga i na samom Trgu postoje razni kafići, restorani i mjesta za izlaske te se do njih često može doći jedino preko Trga.

Na Trgu je lociran i Spomenik, koji je danas smješten ispred prolaza *Harmice*, a zbog svoje veličine i pozicije vidljiv je bez obzira na to iz kojeg se smjera dolazi na Trg. Više riječi o samom Spomeniku na Trgu i o njegovoj poziciji bit će u daljnjim poglavljima. No, za razumijevanje „života“ Spomenika na glavnom zagrebačkom trgu, posebice njegove simbolike i reprezentativne funkcije, potrebno je ukratko opisati lik i djelo povijesne ličnosti koju Spomenik prikazuje.

Josip Jelačić Bužimski rođen je 1801. u Petrovaradinu. Vojničko obrazovanje stekao je u prestižnom Therasianumu u Beču. Bio je iznimno vjeran caru i Habsburškoj Monarhiji (Regan 2012:264). Hrvatskim banom postao je 1848. godine i pod njim je spojena vlast u Banskoj Hrvatskoj i Vojnoj krajini (ibid.). U povijesti je zapamćen po nekoliko znamenitih djela među kojima je ono o ukidanju kmetstva vjerojatno najpoznatije. Također, bio je simbolom „hrvatskog otpora Ugarskoj“ koja se protivila hrvatskoj samostalnosti unutar Austro-Ugarske te je ugušio revoluciju u Beču što mu je donijelo veliku slavu. Car Franjo Josip, 1848. godine, proglasio ga je vojnim i civilnim upraviteljem Dalmacije. J. Jelačić je tom pozicijom uspio objediniti, na kratko vrijeme, skoro sva hrvatska povijesna područja (ibid). Godinu dana kasnije započelo je doba apsolutizma te je J. Jelačić ostao na banskom položaju, iako je bio „(...) u nepremostivom procjepu između vojničke odanosti Kruni i osobnim osjećajima u prilog narodnih težnji za većom autonomijom i više sloboda“ (Regan 2012:265). Nakon proglašenja apsolutizma Jelačić sudjeluje u određenim političkim

---

¹⁵ O kratkoj povijesti trga podatke sam preuzela iz turističkog vodiča grada Zagreba, a koji se može naći na internetskoj stranici (http://www.infozagreb.hr/media/documents/korak_po_korak_HR_web.pdf, posljednji pristup 24.8.2016). O promjenama izgleda trga podatke sam prikupila sa stranice Prirodoslovno matematičkog fakulteta (<http://atlas.geog.pmf.unizg.hr/gkp/trg/povijest.html>, posljednji pristup 24.8.2016)

poslovima, zalaže se za osnivanje narodnog kazališta i osniva Hrvatsko slavonsko društvo (ibid.). Deset godina nakon proglašenja apsolutizma, 1859. godine, Jelačić je umro u Zagrebu (ibid.).

Lik Josipa Jelačića kroz povijest je, ovisno o političkim sustavima, imao različita značenja i konotacije. Bio je veliki pobornik Ljudevita Gaja i ilirskog pokreta te se zalagao za osamostaljenje Hrvatske od Mađarske te je Hrvatsku vidio kao članicu Austro-Ugarske federacije ravnopravnih naroda (Rihtman-Auguštin 2000:64). Simpatije koje je pokazivao prema Austriji donijele su mu u određenim povijesnim trenucima negativan politički komentar te je tako Ante Starčević Jelačićevo djelovanje opisao kao anti-hrvatsko zbog njegovog odnosa s austrijskom vlasti. Niti socijalistička vlast nije imala pozitivan stav prema J.Jelačiću – za njih je on bio „neprijatelj radničke klase“ koji je s carskom vojskom ugušio mađarsku revoluciju (Goldstein i Goldstein 2013: 139). Njegov Spomenik navedena vlast je uklonila 1947. godine s Trga, a o tome će kasnije biti više riječi.

Odnos prema Jelačiću u hrvatskom društvu uvelike se odražavao na odnos prema njegovu Spomeniku, koji je prvi put bio postavljen 1866. godine na zahtjev zagrebačke gradske općine. Za tu je priliku Ognjeslav Utješenović Ostrožinski skladao prvu verziju pjesme „Uskrsnuće bana Jelačića“ čije stihove „Ustani bane (...)“ najbolje pamtimo iz verzije B. Županjca iz 1906. godine. Postavljanje Spomenika pratila je velika svečanost (Mijatović 1990:132,134; Rihtman-Auguštin 2002:67). Spomenik je izradio austrijski kipar Anton Dominik Ritter von Fernkorn. Spomenik predstavlja Jelačića na konju sa sabljom u ruci. Figura je postavljena na postament od kamena te se s prednje strane može vidjeti ploča s godinom postavljanja spomenika i njegovim nazivom¹⁶.

Od njegova postavljanja na središnjem zagrebačkom Trgu, Spomenik i prostor oko njega pratila je intenzivna politizacija. Sama pozicija Spomenika imala je političke konotacije jer je Spomenik bio postavljen tako da je Jelačićeva sablja uperena prema sjeveru. Objašnjenje za takvu poziciju diplomat Adolf d'Avril vidio je u tome da je na taj način Jelačić okrenut prema Beču, njegovom savezniku (Maruševski 1987:40). Ipak, razmišljanje koje je prevladalo te se i danas može čuti u naraciji jest da je Spomenik prvotno bio okrenut prema Mađarskoj protiv koje se za svog života borio (ibid.). Ovakva politizirana pozicija Spomenika od samog je

---

¹⁶ <http://spomenik.pbworks.com/w/page/38607286/Ban%20Josip%20Jela%C4%8Di%C4%87>, posljednji pristup 25.8.2016.

njegovog početka predodredila ulogu Spomenika. Ban Jelačić i njegov Spomenik stajali su kao simboli hrvatstva, na glavnom zagrebačkom Trgu s veoma jasnom političkom porukom koja je isticala neovisnost Hrvatske. Jelačićeva poznata djela koja je učinio za života, kao što je borba protiv Mađarske, bila su upisana u Spomenik kako bi i nakon njegove smrti nastavila živjeti.

O politizaciji Spomenika, ali i određenoj ambivalentnosti koju je on izazvao s obzirom na sukob s Mađarima, govori i događaj kada su pripadnici Narodne stranke ušli u sukob s pravašima, a navedena prepirka dogodila se upravo pod Spomenikom 1870. godine (Rihtman-Auguštin 2000:68). Narodna stranka protivila se nagodbi tadašnje vlade s Mađarima, a Spomenik su vidjeli kao simbol takvog otpora. S druge strane, Stranka prava protivila se „i Beču i Pešti“. Za potonje, Jelačić je bio izdajnik zbog svojih bliskih veza s Austrijom (ibid.).

Značajan je i događaj koji se dogodio 16. 10. 1895. godine. Tada su studenti, a među njima i Stjepan Radić, na Jelačićev rođendan pod Spomenikom zapalili mađarsku zastavu kao znak protesta protiv mađarizacije¹⁷. Vidljivo je kako je Spomenik od samog postavljanja bio predmetom politizacije te je bio mjestom gdje su se javno iskazivale određene ideje, najčešće političke i nacionalne prirode. U prostoru oko Spomenika od samog su se početka materijalizirali određeni prijevori i podjele unutar hrvatskog društva. Oko Spomenika su se okupljale dvije strane. Jedna ga je vidjela kao uporišnu točku oko koje se može graditi nacionalni identitet, a druga je u Spomeniku vidjela izdajnika hrvatskog naroda upravo na temelju njegovog odnosa s Austrijom.

Dolaskom socijalističke vlasti kip je s centralnog zagrebačkog Trga uklonjen te je od 1947. do 1991. godine bio rastavljen i čuvan u Gliptoteci u Zagrebu¹⁸, a jedini tko je glasno prosvjedovao protiv uklanjanja Spomenika bio je povjesničar umjetnosti i restaurator Ljubo Karaman koji je zajedno s drugim umjetnicima zaslužan za spašavanje Spomenika (Rihtman-Auguštin 2000:74). Rihtman- Auguštin (2000:74) navodi podatak kako je Spomenik uklonjen nenadano, bez ikakvih popratnih objašnjenja. Također, pjevanje pjesme „Ustani bane“ bilo je zabranjeno i kažnjivo zatvorom. Razlozi uklanjanja Spomenika nisu do kraja razjašnjeni. Za

---

¹⁷ <http://www.mojnet.com/video-paljenje-madjarske-zastave-zagreb-16-listopad-1895/f52d4f061e7037fa19c4>, posljednji pristup 10.8.2016.

¹⁸ Gliptoteka je 1937. godine. U sastavu je Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. (<http://gliptoteka.mdc.hr/povijest.aspx>, posljednji pristup 25.8.2016.)

ovu je raspravu zanimljiv podatak da su čak Karl Marx i Friedrich Engels Jelačića vidjeli kao problematičnu figuru zbog njegovog gušenja mađarske revolucije te izraženog austroslavizma (Goldstein i Goldstein 2013:139; Rihtman-Auguštin 2000:73,93). Međutim, na razini Hrvatske taj odnos prema Jelačiću je i dosta neobičan s obzirom da se za svog života zalagao za prava koja se ne kose sa socijalističkim svjetonazorom. Dunja Rihtman-Auguštin (2000:93) ističe kako je: „Jelačić mogao poslužiti kao sasvim prikladan junak socijalističke ikonografije druge Jugoslavije“. Međutim, socijalistička vlast nikad nije obrazložila zašto je uklonila Spomenik. Ipak, njegovo mjesto na Trgu, posebice među građanima, nije bilo zaboravljeno iako je Spomenik bio uklonjen, a Trg bana Jelačića preimenovan u Trg Republike. Postojalo je živo sjećanje na sam kip te su stariji Zagrepčani i dalje koristili naziv za Trg- *Jelačićplatz* (Rihtman-Auguštin 2000:74). Također, Trg Republike nazivan je Repićem – direktnom aluzijom na sastajanje „pod repom konja“ (Rihtman-Auguštin 2000: 75)¹⁹.

Jelačićev Spomenik ponovno se javio kao politički simbol za vrijeme Hrvatskog Proljeća 1971. godine (Rihtman-Auguštin 2000: 87). Hrvatsko Proljeće bilo je obilježeno kao razdoblje u kojem se veličao hrvatski nacionalni identitet te su se tražila veća prava za hrvatski narod unutar Jugoslavije²⁰. Jelačić je na taj način ponovno korišten kao središnja točka u kojoj se tražilo uporište za jačanje hrvatstva, ali i borbe za veća prava. U slučaju Hrvatskog proljeća radilo se o pravima koja su se ticala hrvatske politike, društva i kulturnog života (ibid.). Ipak, u tom razdoblju Spomenik nije vraćen na trg, već je 1989. godine na inicijativu građana pokrenut proces ponovnog postavljanja Spomenika.

Ponovno postavljanje Spomenika bilo je zakazano za 16.10. 1990. godine, u razdoblju koje je već nagovijestalo Domovinski rat (Rihtman-Auguštin 2000:89). Ponovno postavljanje Spomenika bilo je medijski popraćeno i vrlo posjećeno te je u tom projektu sudjelovao velik broj ljudi (Rihtman-Auguštin 2000:95). Ipak možda treba izdvojiti govor dr. Franje Tuđmana, tadašnjeg predsjednika Hrvatske, kao važan aspekt cjelokupne manifestacije otkrivanja Spomenika. Naime, Tuđman je u govoru naglasio kako je Jelačić prijatelj Srba, ali je : „(...)

---

¹⁹ Često mjesto sastajanja je u prošlosti, a i danas u manjoj mjeri, bio sastanak „pod repom konja“. Dolaskom socijalističke vlasti glavni gradski trg dobiva novo ime – Trg Republike. Autorica Dunja Rihtman-Auguštin preinaku iz Trg Republike u deminutiv repić tumači na sljedeći način: „deminutiv za rep pretvorio se u riječ koja je u gradskom žargonu postala deminutiv za republiku. Popustljiva i prilagodljiva narav zagrebačkih purgera izrazila se pučkom porugom, Bahtin bi rekao smjehovnom kulturom“ (Rihtman-Auguštin 2000:75).

²⁰ <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=26516>, posljednji pristup 25.8.2016.

tadašnje odnose u Austro-Ugarskoj i odnose Hrvata i Mađara prikazao identičnima odnosu Srba i Hrvata u obje Jugoslavije.“ (Rihtman-Auguštin 2000: 91). Treba istaknuti kako prvi hrvatski predsjednik Franjo Tuđman nije podržao inicijativu građana iz 1989. godine za vraćanjem Spomenika na Trg, već je naglasio kako je za ponovno postavljanje Spomenika u potpunosti zaslužna Hrvatske demokratske zajednice čiji je on bio utemeljitelj (ibid.).

Spomenik bana Josipa Jelačića možemo prema navedenom promatrati kao mjesto sjećanja. Od samog početka izrazito politiziran, Spomenik je imao upisana značenja koja su zapravo bile Jelačićeve zasluge – borba za neovisnost Hrvatske, borba za potlačene itd. Međutim, jednako kako je i odnos prema Jelačiću bio ambivalentan tako je i Spomenik otkrivao neslaganja. Bio je mjestom prijepora. Značenja upisana u njega nisu bila istovjetna za sve te je za neke takav Spomenik predstavljao „izdajnika hrvatskoga naroda“, pozivajući se na Jelačićeve bliske odnose s Austrijom.

Odnos prema Spomeniku i Jelačiću može se iščitati iz različitih politika pamćenja, koje su ovisno o razdoblju, drugačije se odnosile prema J. Jelačiću i njegovom Spomeniku. Često subverzivna na politiku pamćenja, kultura sjećanja vidljiva u ljudskoj svakodnevici, također je stvarala određene slike o J. Jelačiću, a time se, također, ocrtavao odnos prema njegovom Spomeniku.

Politika pamćenja i medijski diskurs prilikom ponovnog postavljanja Spomenika

U ovom ću se poglavlju posebno osvrnuti na razdoblje ponovnoga postavljanja Spomenika, iz perspektive uspostavljanja nove politike pamćenja. Cilj je kroz analizu tadašnjeg medijskog diskursa prikazati kako su Jelačić i njegov Spomenik bili prikazani od strane tadašnje vlasti, s vrha političke hijerarhije te koja su značenja bila upisana u Spomenik kao *mjesto sjećanja*. Za analizu retorike koja se vezivala uz Jelačićev lik, njegov Spomenik i povratak na Trg, odabrala sam *Večernji list* odnosno njegove brojeve koji su izlazili u rujnu i listopadu 1990. godine. *Večernji list* odabrala sam iz dva razloga. Prvi uvjet za odabir je bio da su to novine koje su izlazile u cijeloj Hrvatskoj i koje su bile dnevne. Tada *Jutarnjeg lista*, dnevnih novina koje su danas vrlo zastupljene, nije bilo. Drugi uvjet može se nazvati pretpostavkom, a to je

da je *Večernji list* tada, kao i danas, generalno bio prihvaćen kao politički list desnoga centra. Po orijentaciji je bio blizak tadašnjoj vlasti, HDZ-u. Ovdje treba još naglasiti kako je *Večernji list* 1990. godine postao dijelom državnoga vlasništva (Novak 2005: 998) te je na taj način mogao poslužiti kao medij za isticanje određenih ideja u okviru tadašnje politike pamćenja.

Međutim, prije analize medijskog diskursa, smatram potrebnim ukratko opisati političko ozračje u razdoblju kada se Spomenik postavio. Pobjedom Franje Tuđmana i njegove stranke HDZ-a (*Hrvatske demokratske zajednice*) na izborima 1990. godine započelo je razdoblje hrvatskog državnog osamostaljenja od Jugoslavije. Iste godine prihvaćen je demokratski sustav, a godinu dana kasnije 19.5. proveden je referendum o državnom položaju Hrvatske. 25.6.1991. Hrvatska je proglasila nezavisnost *Deklaracijom o proglašenju suverene i samostalne Republike Hrvatske*, a *Odluka o raskidu državnopravnih sveza s ostalim republikama i pokrajinama SFRJ* donesena je 8.10.1991. godine. Tada započinje Domovinski rat koji je trajao do 1995. godine. Međutim, u razdoblju ponovnog postavljanja Spomenika, 1990-te godine, bili su organizirani različiti ustanci i pobune od strane srpskih zajednica te su se mogle naslutiti određene promjene koje su nagoviještale početak rata²¹.

U navedenom političkom okruženju sadržaji koji su bili zabranjivani za vrijeme socijalističke vlasti Josipa Broza Tita, poprimili su nacionalna obilježja (Frykman 2003: 2). Spomenik je bio samo jedna od tih uporišnih točaka oko kojih se gradio nacionalni identitet, a mogu se izdvojiti još i nacionalna himna i hrvatski grb (Rihtman-Auguštin 2000: 21,21). Spomenik je postavljen 16.10.1990, a prije njegovog postavljanja u *Večernjem listu* se tijekom rujna, odnosno od 2.9.1990. do ponovnog postavljanja Spomenika moglo pročitati više manjih članaka o ponovnoj izgradnji spomenika poput Bajamontuše²² u Splitu (Pejaković-Kačanski 1990:7). Uz spomenike spominjale su se i promjene imena ulica i vraćanje starih hrvatskih naziva ulica kao što je Zvonimirova (Vlahović-Žuvela 1990:7). Ovi događaji, ali i popraćenost u medijima, po mom mišljenju, izvrsno ocrtavaju izraženu važnost koju je revitalizacija toposa, koji su bili uklonjeni od strane socijalističke vlasti, igrala u onodobnom medijskom diskursu. Njihovo obnavljanje imalo je svrhu jačanja nacionalnog identiteta.

---

²¹ <http://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=15884>, posljednji pristup 26.8.2016.;
<http://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=26386>, posljednji pristup 26.8.2016.

²² Bajamontuša je također, kao i Jelačićev Spomenik, bila uklonjena 1947-e godine od strane socijalističke vlasti.

Od 15.9.1990. godine Večernji list je izvještavao o ponovnom postavljanju Spomenika na Trg te se taj događaj odvijao tijekom treće *Zagrebačke jeseni* koja je trajala od 15.9. do 16.10. (Breitenfeld 1990:1). Također, u broju iz 15.9. može se pronaći tekst iz kojeg se saznaje kako će Trg Republike biti preimenovan u Jelačićev trg (V.Ša 1990:47). Jedna od tadašnjih nedoumica bila je i koji trg nazvati Trg Republike Hrvatske te da li se Trg žrtava fašizma treba preimenovati u Trg hrvatskih vladara (V.Ša 1990:47). Smatram da je ovakvim preimenovanjem ulica i trgova tadašnja vlast htjela u ljudsku svakodnevicu uvesti neku novu povijest pritom brišući sve veze sa socijalističkom prošlošću. Ta se povijest u medijskom diskursu predstavljala kao logičan nastavak političkih procesa prekinutih uspostavljanjem Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Taj je postupak prebrisanja prethodnog političkog razdoblja iz javnog prostora zapravo umnogome podudaran onome što je i socijalistička vlast učinila kako bi u gradskom tkivu predstavila svoje heroje i uspostavila svoju historiografiju.

Uz tekst o preimenovanju glavnoga zagrebačkoga trga nalazio se članak koji izvještava o restauraciji Spomenika te o aktualnim radovima na istom (V.Ša 1990:47). Najčešće su to bile slike Jelačićevog Spomenika u procesu rada – često bez nekog većeg teksta koji bi pratio slike, već samo u formi vrlo kratkog izvještaja. Tako je 26.9. na naslovnici stajao sam kip bana Jelačića ponovno postavljenog na konja uz prigodan naslov „Ban opet jaše!“ (V. Ša 1990:1). Iz teksta se moglo saznati kako su mnogobrojni donatori novčano sudjelovali u obnovi kipa, pri čemu se posebno ističe kanadski par koji je uplatio pozamašnu svotu novca kako bi Spomenik ponovno bio postavljen na glavni gradski Trg (KI. R., P.O 1990:47). Radove na Spomeniku izvodili su obrtnik Željko Šelendić, koji je to radio besplatno te klesar Tadija Barbarić²³. Do 16.10. izlazili su mnogobrojni članci te kraći izvještaji koji su opisivali tijek rada na spomeniku uz odgovarajuće slike (Kalle 1990:2). Na osnovi toga stječe se dojam kako je Spomenik bio jedan od najvažnijih hrvatskih simbola u tom razdoblju. Zašto inače pratiti obnovu i restauraciju istog te obavještavati o tome stanovništvo cijele Hrvatske kako bi i oni bili dijelom tog procesa. Obnova Spomenika postala je događaj koji se pratio iz dana u

---

²³ (http://dragovoljac.com/index.php?option=com_content&view=article&id=5214:povratak-spomenika-pri-i-sjenja&catid=29:arhiv&Itemid=20, posljednji pristup 26.8.2016.) Također, u emisiji „TV kalendar“ koja se prikazuje na HRT-u 1 u jednoj je epizodi bio ukratko prikazan dan ponovnog postavljanja Spomenika. Tako se tamo može saznati kako je na natječaju za obnovu Spomenika bio odabran upravo Željko Šelendić koji je ponudio da ga besplatno obnovi.

dan, ponekad u sasvim kratkim natuknicama, ali svejedno konstantno prisutnima kako bi se čitatelje podsjetilo da će Spomenik biti vraćen.

Također, mnogobrojne obnove spomenika te centralno mjesto koje su one zauzele u revitalizaciji hrvatsva tog razdoblja vidi se i u izjavi, koju je prenio *Večernji list*, profesorice Božene Kličinović kako: „Nismo ni svjesni što imamo. Vani se toliko izdvaja za zaštitu spomenika, a kod nas se sve ruši.“ (Aleksić 1990:3). Važnu ulogu u širenju svijesti o vrijednosti spomenika (s naglaskom na one koje je uklonila socijalistička vlast) imao je u tom razdoblju *Večernji list*.

Od 22.9., u sklopu *Večernjeg lista*, počinje se izdavati feljton o Josipu Jelačiću koji je pisao književnik i novinar Zvonimir Milčec ([s.n.]1990:1). Feljton o Jelačiću nesumnjivo je dijelom politike pamćenja, a smisao mu je bio osvijestiti hrvatski narod o zaslugama bana Jelačića i prikazati ga u pozitivnom svjetlu. Kako sam već navela, J. Jelačić je u različitim razdobljima imao pripisane različite konotacije, koje nisu uvijek bile pozitivne te su ga ponekad prikazivali i kao „izdajnika hrvatskoga naroda“ zbog njegovih bliskih odnosa s Austrijom²⁴. U razdoblju ponovnog postavljanja Spomenika tadašnja politika pamćenja usmjerila se na prikaz J. Jelačića kao istinskog domoljuba koji je borbom protiv Mađara i ukidanjem kmetstva učinio značajna djela za Hrvatsku.

U četvrtak, 4.10. na naslovnoj strani *Večernjeg lista* mogao se pročitati naslov „Osigurati red i mir“ u kojem je stajalo kako Vlada Republike Hrvatske štiti „maltretirano i manipulirano stanovništvo u nemirima zahvaćenim područjima“ ([s.n.] 1990:1). Odmah ispod tog naslova stajao je naslov kao podsjetnik „U nedjelju ban na Trgu“ ([s.n.] 1990:1). Navedeni podaci govore o dvije pojave koje su se prikazivale kao isprepletene. S jedne strane Vlada se prikazivala kao zaštitnik „maltretiranog stanovništva“, a s druge strane je u novinama počeo izlaziti feljton o banu Jelačiću, koji je kako sam već naglasila, u povijesti različito prikazivan, ali često je prikazivan kao osloboditelj potlačenih. Na taj način, u toj političkoj situaciji, hrvatska vlast htjela je Jelačića staviti u same temelje svog djelovanja. Ponovno podizanje

---

²⁴ U ovom kontekstu je zanimljivo i djelo *Ban Jelačić* autora Anđelka Mijatovića iz 1990. godine. U njoj je prikazan život J. Jelačića, ali i njegove političke odluke. Iznimno je zanimljivo kako je Jelačićev odnos s Austrijom, kojeg su mu neki zamjerali, Mijatović prikazao kao nužan i neizbježan zbog političkih okolnosti.

Spomenika bilo je vraćanje nekim prošlim vrijednostima, ali i proces legitimacije tadašnje vlasti, a to ću kasnije detaljnije razraditi u radu.

Dana 5.10. najavljen je Tjedan svečanosti bana Jelačića koji se održao od 12. do 17. 10. (Šaško 1990:26). Tom prigodom su kina, muzeji te kazališta prilagodili svoje programe te su se na Markovom trgu, Kaptolu, Zrinjevcu i u Tkalčičevoj ulici održavale edukativno-zabavne izvedbe koje su se definirale kao hrvatski tradicijski običaj, konkretno originalni nastupi „iliraca“, „trenkovaca“, „senjskih uskoka“ i alkara (Šaško 1990: 26). Taj cijeli sadržaj je prethodio postavljanju Spomenika pod vodstvom redatelja Antuna Vrdoljaka koji je za tu priliku režirao Tjedan svečanosti bana Jelačića (Šaško 1990: 26). Čini mi se, prema svemu navedenom, kako se ovdje može preinačiti rečenica Ivana Vukoje kako je monumentalnost spomenika direktno povezana sa značenjem. U slučaju Spomenika Josipa Jelačića prilikom njegovog ponovnog postavljanja čini se kako je značaj koji se pridavao Spomeniku proporcionalno velik svečanostima koje su organizirane za njegovo ponovno postavljanje. Organizacijom Tjednih svečanosti bana Jelačića, koje je pritom režirao poznati hrvatski redatelj Antun Vrdoljak smatram da je politička vlast htjela pridati još veći značaj Spomeniku i banu Jelačiću.

Naslov „Ban ponovno na trgu!“ popratio je tekstovni sadržaj koji je opisao događaj ponovnog postavljanja Spomenika: „(...) cijelim putem od Bašića, preko Gračanske i Medveščaka, svečanu je povorku pozdravljalo mnoštvo razdraganih Zagrepčana nudeći povorci okrepu, mašući hrvatskim zastavicama, bacajući cvijeće...“ (Šaško 1990:8). Također tom je prigodom napisano kako je banu „ (...) vraćen od 1947. godine sramno okrnjeni sjaj.“ (Šaško 1990:8). Tom prilikom su također: „po tko zna koji put tamburaši zasvirali „Ustani bane“ i druge prigodne hrvatske pjesme“ (Šaško 1990:8). Također, u ovom broju *Večernjeg lista* bili su kratko intervjuirani Zagrepčani o njihovim dojmovima vezanima za ponovno postavljanje Spomenika. Jedan od intervjuiranih, Milan Hajdina²⁵, istaknuo je kako je to bio: „(...) povijesni dan! Nije riječ samo o ispravljanju kulturne nepravde, povratak spomenika banu Jelačiću je simbol dugo očekivane hrvatske državnosti, suverenosti hrvatskog naroda!“. Iz navedenih navoda može se primijetiti kako se direktno napada socijalistička vlast koja je „okrnila sjaj“ bana vječno utjelovljenog u Spomeniku. Ipak, njegovim ponovnim postavljanjem, Zagrepčani su napokon dobili natrag svog bana, a mogla se pjevati i pjesma

---

²⁵ Nemam detaljne podatke o obavljenim intervjuima. Ne znam kriterij po kojima je novinar birao svoje sugovornike.

„Ustani bane“ „po tko zna koji put“. U socijalizmu zabranjen sadržaj tada je postao dostupan i prikladan. Ipak, treba naglasiti kako od 1971. godine odnosno Hrvatskog proljeća, nisu postojale javne intervencije putem kojih se tražilo da se Spomenik vrati na Trg (Rihtman-Auguštin 2000:87). Ipak, dolaskom nove vlasti te samim time i nove politike pamćenja, mnoštvo građana je pozitivno reagiralo na ponovno postavljanje Spomenika. Također, ovdje treba istaknuti sintagmu *mnoštvo Zagrepčana* koja se spominje u tekstu. Prema ovom navodu čitatelj više ne može biti siguran je li Spomenik simbol hrvatstva, cijele Hrvatske ili ipak simbol Zagreba.

Dana 9.10. novinar Šaško (1990:8) napisao je kako je „Trg dobio dušu“ ponovnim postavljanjem Spomenika, time direktno aludirajući na to da je za vrijeme socijalizma Trg bio prazan i bez „duše“, kao uostalom i čitavo razdoblje socijalizma iz perspektive devedesetih godina prošlog stoljeća. Također, u članku su iznesena mnoga kazivanja Zagrepčana koji su isticali kako se tek ponovnim postavljanjem Spomenika vidi kako je „Trg bez spomenika zapravo prazan. Ban mu idealno pristaje!“ ili kazivanje A. Šafranka: „Čul sam od starijih Zagrepčana da je Trg bil puno lepši sa spomenikom. Sad sam se uveril da je tak!“ (Šaško 1990:8). Ovim navodima se nastoji uputiti na to da Spomenik, premda uklonjen, nije bio izložen kolektivnom zaboravu, već je i u svojoj odsutnosti funkcionirao kao mjesto sjećanja. Socijalistička vlast je uklonila Spomenik, ali nije uklonila sjećanje na njega. Svjedočanstva starijih Zagrepčana očuvala su sjećanje na prošlo stanje stvari i ono je sada ponovno bilo revitalizirano. Ovo se može povezati s restorativnom nostalgijom koja teži povratku k nekom prošlom stanju (Boym 2001: 41). Spomenik je, prema tom narativu, bio duša Trga koja ga je činila ljepšim, a sjećanje na to razdoblje sada je napokon ponovno bilo materijalizirano u središnjem, reprezentativnom gradskom prostoru.

Svečanosti bana Jelačića otvorene su 13.10., a dva dana poslije naslov i tekst „Uzbuđenje pred vrhuncem“ opisuju atmosferu koja je vladala u Zagrebu. U sklopu svečanosti otvoreni su štandovi na Zrinjevcu i u Tkalčicevoj gdje su se mogli kupiti raznovrsni „banski“ proizvodi – od piva do grbova (Ševčik 1990:3). Ispod ovog naslova stajala je vijest o kninskoj blokadi i problemu prelaska preko Knina kako bi posjetioци mogli doći u Zagreb na svečanost te savjet kako je najpametnije „izbjeći krizna područja“ ([s.n.] 1990:3). „Izbjegavanje kriznih područja“ kako bi se došlo na svečanu manifestaciju u Zagreb odlično opisuje važnost Spomenika kao mjesta sjećanja. S jedne strane očito je da su se mogle nagovijestiti promjene unutar države, nemiri koji će eskalirati u rat, a s druge strane ban Jelačić se sada nalazio

posvuda –od grbova, naslovnica novina pa do naziva piva. Također, čini mi se kako je ponovno postavljanje Spomenika zasjenilo ozbiljnost tadašnje situacije.

Dana 16.10. započelo je svečano okupljanje povodom otkrivanja Spomenika te su autori *Večernjeg lista* detaljno opisali atmosferu u Zagrebu kao emotivan događaj s velikim brojem posjetitelja ([s.n.] 1990:2,3). Također, glavni gradski Trg nije bio jedino mjesto gdje su se posjetitelji uputili – Jelačićeva obiteljska grobnica također je bila posjećena te se tamo održala i misa zadušnica za Jelačića i njegovu obitelj ([s.n.] 1990:2,3). Uz navedeno, na slavlju organiziranom u čast J. Jelačića mogli su se vidjeti i drugi sadržaji poput „Kola hrvatske povijesti“. Navedena manifestacija predstavljala je i prikazivala različit sadržaj – dolazak Hrvata na područje današnje Hrvatske, hrvatske vladare, zrinsko-frankopansku urotu, hrvatski narodni preporodi te zadnje, vezano uz samog Jelačića – Jelačićevo kolo ([s.n.] 1990:2). Spomenik je, uz ostale događaje koje je tadašnja vlast smatrala relevantnima, bio prometnut u simbol hrvatstva. Svečanosti koje su popratile ponovno postavljanje Spomenika također su prezentirale i cjelokupnu hrvatsku povijest, a to bi povezala s kulturnim pamćenjem - formaliziranim načinom objašnjavanja povijesti od strane tadašnje vlasti koja je na sebe preuzela zadatak da osvjetli hrvatsku prošlost. Također, organizirane svečanosti bile su i oblik povijesnog sjećanja te su se temeljile na reminiscenciji važnih povijesnih događaja koje nitko od sudionika nije doživio. Prikazivanje relevantnih događaja iz hrvatske povijesti imalo je za zadatak učvrstiti koheziju unutar zajednice te sudionike podsjetiti na njihovu zajedničku prošlost. U Spomenik kao mjesto sjećanja bila su upisana različita značenja koja su prvenstveno naglašavala izražen osjećaj hrvatstva, zajedništva i zajedničke hrvatske povijesti koja seže u daleku prošlost. Postavljanje Spomenika bio je vrhunac takve prezentacije koja je za cilj imala ujediniti Hrvatsku na temelju ideje o hrvatstvu.

Spomenik je u 22 sata, 16.10, otkrio Franjo Tuđman pred uistinu impresivnom količinom okupljenih posjetitelja²⁶. *Večernji list* skoro cijeli broj 17.10. posvetio je banu Jelačiću u kojem je detaljno bio opisan njegov život, ali i život njegovog Spomenika ([s.n.] 1990:2). Ban Jelačić je tom prilikom bio prozvan simbolom hrvatstva – „oličenjem hrvatske nacionalne i državne individualnosti“ ([s.n.] 1990:3). Tom prilikom je Franjo Tuđman održao govor o Jelačićevom spomeniku te je usporedio uklanjanje Spomenika 1947. godine s novim ugrožavanjem „najdemokratskije očitovanog hrvatstva“ ([s.n.] 1990:2). Drugim riječima,

---

²⁶ U emisiji „TV kalendar“ koja se prikazuje na HRT-u 1 navedeno je kako se na Trgu tom prigodom okupilo oko 100,000 posjetitelja (<https://www.youtube.com/watch?v=RQV0CRbqb34>, posljednji pristup 27.8.2016.)

Tuđman je uklanjanje Spomenika, protumačenog kao neupitnog simbola hrvatstva, usporedio s novim ugrožavanjem tog istog hrvatstva od strane Srbije.

U opsežnom članku objavljenom 17.10. moglo se saznati i o Jelačićevoj obitelji te njihovom podrijetlu iz kasnog srednjeg vijeka te njegovom najznamenitijem postupku za hrvatsku samostojnost – odbijanju mađarske vlade i proglašenju hrvatske autonomije ([s.n.] 1990:1). Navod o tome da Jelačićeva obitelj ima staro podrijetlo je zanimljiv jer je time legitimirano hrvatstvo Jelačićevih smješteno u neku daleku prošlost. Također, ponovno postavljanje Spomenika više nije isključivo služilo kao odmak od socijalizma, već je on postao mjesto sjećanja u koje je upisana borba za hrvatski nacionalni identitet. Kako se Jelačić borio protiv Mađarske i ukinuo kmetstvo, tako će se, istaknuo je prvi predsjednik samostalne Republike Hrvatske, i tadašnja hrvatska vlada se boriti protiv onih koji ugrožavaju „najdemokratskije očitovano hrvatstvo“. Smatram kako Tuđmanova izjava u kojoj poziva sve okupljene i sve Hrvate da se bore „u slučaju pogibelji za slobodu, demokraciju i suverenitet Hrvatske“ ([s.n.] 1990:3) također osvjetljava ulogu ponovnog podizanja Spomenika. Čini mi se kako je Spomenik tada postao centralna točka koja je ljude trebala podsjetiti, u nadolazećem ratu, za što se vrijedi boriti, ali i poginuti. Pozivanjem na nacionalni ponos i identitet, na višestoljetne napore za osamostaljenje Hrvatske, upisane u lik Josipa Jelačića, hrvatski se narod nastojao mobilizirati (pa i u doslovnom smislu) za očuvanje državne suverenosti i neovisnosti.

Smatram kako sam u ovom poglavlju, analizom medijskog diskursa, uspjela prikazati uistinu impresivan značaj Spomenika kao mjesta sjećanja prilikom njegovog ponovnog postavljanja 1990. godine. Tadašnja vlast na čelu s Franjom Tuđmanom, Spomenik je tretirala kao materijalizaciju njihovih političkih aspiracija, a njegova značenja bila su djelomice diktirana politikom pamćenja koja se prenosila i konstruirala u medijima, ali i u samom, obilno citiranom, Tuđmanovom govoru. Također, na temelju analize utvrdila sam dvije temeljne funkcije Spomenika kao mjesta sjećanja. U prvom redu on je naznačavao prekid sa socijalističkom vlašću. S obzirom da ga je socijalistička vlast uklonila, ponovnim postavljanjem Spomenika brisale su se sve veze s tim razdobljem i na neki se način ostvarivala inverzija socijalističkog sustava vrijednosti. Druga bitna funkcija jest stvaranje kontinuiteta između aktualnog razdoblja, 1990. godine, s polovicom 19. stoljeća, s razdobljem Hrvatskog narodnog preporoda i sl., koje se promatralo kroz Jelačićevu borbu za hrvatski narod. U Spomenik je bilo upisano značenje u kojem se prvenstveno vidi uspostavljanje novog sustava vrijednosti, no koji se prikazivao kao nasljeđe duboko ukorijenjeno u hrvatsku

povijest, i među ostalim, u djelovanje bana Jelačića. Na određen način u Spomenik su materijalizirana Jelačićeva djela s kojima se tadašnja hrvatska vlast željela poistovjetiti i na određen način ih i nastaviti.

Međutim, određeni navodi kao što su oni koji opisuju *mnoštva Zagrepčana* koji su bili zadovoljni ponovnim postavljanjem Spomenika ostavlja otvorenim pitanjem za KOGA je točno taj Spomenik bio simbolom hrvatstva? Je li on bio mjesto sjećanja Zagreba ili cijele zemlje? Ipak, velik broj posjetioca od kojih su neki dolazili i iz drugih dijelova Hrvatske upućuje da je on bio i jedno i drugo. Za starije Zagrepčane on je bio simbolom Zagreba, zaštitnim licem glavnog zagrebačkog trga, ali je 1990. godine njegova uloga bila proširena na cijelu zemlju. Dijelom je to bilo i zbog Jelačićevog djelovanja koje je poslužilo za povlačenje analogija - Jelačić se borio protiv mađarske vlasti i ukinuo je kmetstvo, a tadašnja vlast borit će se protiv onih koji ugrožavaju hrvatski narod. Također, jedna od mogućih uloga Spomenika, koja se može iščitati iz novinskih članaka je upravo i u okupljanju što je većeg broja ljudi – svojevrsno stvaranje zajedništva odnosno naglašavanje hrvatskog nacionalnog identiteta.

Smatram da se analizom i usporedbom dnevnih novina koje svojim diskursom odražavaju politike pamćenja i kazivanjima koje otkrivaju kulture sjećanja mogu otkriti neke od mogućih razlika i sličnosti koje jedno mjesto sjećanja može sadržavati. Politika pamćenja vezana za ponovno postavljanje Spomenika bila je obrađena u ovom poglavlju, a u sljedećem ću Spomenik kao mjesto sjećanja promatrati kroz kulturu sjećanja. Navedeni koncept vidljiv je kroz kazivanja u kojima su istaknuta individualna iskustva, razmišljanja te stavovi vezani uz Spomenik.

Naracije o Spomeniku

Prije nego što se osvrnem na način provođenja intervjua, odabir kazivača te kratko predstavim pitanja na kojima sam temeljila intervjue, smatram da trebam ukratko opisati i vlastitu poziciju i razmišljanja o Spomeniku kao mjestu sjećanja.

Prije provođenja ovog istraživanja o Spomeniku nisam nikada previše razmišljala. On je za mene bio sastavni dio Trga te sam ga, kad sam bila mlađa, često koristila kao mjesto sastanka i za njega su me uvijek vezale takve uspomene. Bio je mjesto mogeg individualnog sjećanja u

koje sam upisala sve trenutke kada sam se nalazila s prijateljima. Danas se više ne nalazim kod Spomenika jedinim dijelom i jer ne živim više u Zagrebu te Trg posjećujem rijetko, ali i zato što velika većina mojih poznanika predlaže da se nađemo kod Sata. Osobe s kojima se i dalje nalazim kod Spomenika obično nisu iz Zagreba. Ne mogu odrediti zašto je tomu tako, ali pretpostavljam da je Spomenik i dalje aktualan kao mjesto sastanaka zbog svoje monumentalnosti. Sat s druge strane percipiram kao mjesto sastanka koje koriste Zagrepčani i oni koji u Zagrebu žive duže. O Spomeniku prije istraživanja nisam znala puno – niti godinu kada je prvi put podignut, niti njegovog autora, ali ni da je bio uklonjen. Roditelji mi nikad nisu pričali o razdoblju kada Spomenika nije bilo na Trgu. Nisam znala niti godinu kada je ponovno bio postavljen. Ipak, o Jelačiću sam učila u školi, ali moje znanje je bilo na razini natuknica iz udžbenika povijesti – znala sam da je ukinuo kmetstvo i da se suprotstavio Mađarskoj. Također nisam nikada naučila pjesmu „Ustani bane“ niti sam znala da je u određenom razdoblju bila zabranjena. Jednim dijelom mislim da je razlog mojemu neznanju bila nezainteresiranost za to razdoblje, ali i činjenica da je Jelačić prihvatljiva povijesna ličnost u novijoj hrvatskoj povijesti. Čini mi se kako bi možda više znala o Jelačiću da on nije dijelom današnje *mainstream* verzije hrvatske povijesti. Jednako tako, nikad sa svojom obitelji nisam razgovarala o hrvatskoj prošlosti 20. stoljeća iz istog razloga – meni je taj sadržaj bio dostupan, nije bio politički stigmatiziran i moji roditelji nisu smatrali nužnim da mi pričaju o Jelačiću ili da me nauče pjevati „Ustani bane“. Oni su smatrali da navedene povijesne događaje i pjesme mogu i sama naučiti ukoliko je to moja želja. Moj odnos prema Spomeniku promijenio se 2014. godine, kada sam upisala kolegij *Antropologija društvenog sjećanja* i kada sam se prvi put susrela s pojmovima društvenog sjećanja, a među kojima je bilo i mjesto sjećanja. Tada sam prvi put razmislila o Spomeniku koji stoji na glavnom gradskom Trgu i svim njegovim mogućim značenjima. Pročitala sam knjigu Dunje Rihtman-Auguštin *Ulice moga grada* (2000) i stekla uvid u turbulentnu prošlost koju je Spomenik imao, ali i njegovu dinamičnu svakodnevicu. Kada sam započela istraživanje, zanimalo me imaju li moji kazivači drugačija razmišljanja o Spomeniku i je li on za njih bio i jest mjesto sjećanja. Zanimljivo, a smatram to također potrebnim naglasiti, moj odnos prema Spomeniku se uvelike promijenio nakon provedenog istraživanja. Danas je Spomenik sigurno za mene mjesto sjećanja i u njega sam upisala i neka nova značenja. On više nije za mene isključivo skulptura za koju me vežu sjećanja na prve sastanke na Trgu i mjesto gdje sam pohranila te uspomene. Ipak, nova značenja koja sam upisala u njega uvelike su oblikovana pročitanoj literaturi i razgovorima s kazivačima. Bez tih dodatnih slojeva razumijevanja i

doživljavanja Spomenika on bi za mene bio samo prikaz bana Jelačića na konju, sabljom uperenom prema jugu i monumentalna skulptura pored koje sam se nalazila s prijateljima.

Ovo poglavlje diplomskog rada koncipirano je da prati razmišljanja dvije različite generacije – jedne rođene u vrijeme dok Spomenik nije bio na Trgu (do 1990. godine) te generacije koja je rođena nakon postavljanja Spomenika. Cilj ovog poglavlja je prikazati sličnosti i razlike u odnosu prema Spomeniku kao mjestu sjećanja na temelju kazivanja dviju generacija, od kojih se ona starija sjeća razdoblja u kojem Spomenika nije bilo te se iz vlastitog iskustva može sjetiti razdoblja kada je Spomenik ponovno bio postavljen. S obje grupe kazivača provodila sam polustrukturirane intervjuje u kojima sam, ovisno o želji kazivača, njima dopuštala da o stvarima koje ih više interesiraju, a vezane su uz Spomenik, pričaju više. Primijetila sam kako razgovor o političkoj situaciji u socijalizmu ili devedesetih često ocrtava odnos prema Spomeniku kao mjestu sjećanja bolje nego direktna pitanja o tome kako netko doživljava Spomenik ili ga interpretira. Ipak, postavljena pitanja, odnosno smjernice za razgovor kod obje skupine kazivača bile su slične, a željela sam provjeriti njihov odnos prema Spomeniku - mogu li zamisliti Trg bez njega, kako ga interpretiraju, kako ga doživljavaju i koriste, što znaju o njegovoj povijesti i kako vide događaje vezane uz Spomenik?

Kao logičan odabir za kazivače rođene prije 1990-te godine učinili su mi se moji roditelji koji su rođeni šezdesetih te se dobro sjećaju Jugoslavije, ali i predratnog te ratnog razdoblja. Razgovarala sam s majkom Vandom i ocem Borisom koji su rođeni u Zagrebu te s očuhom Krstom²⁷ koji je rođen u Splitu. Iako je postojala mogućnost da će to biti nedostatak istraživanja, provođenje intervjuja s bliskim osobama bilo je koherentnije iskustvo, pri čemu sam se uspijevala višekratno postaviti u ulogu istraživačice. S obzirom na to da su kazivači bili moji roditelji imala sam određene pretpostavke o njihovim odgovorima. Te su pretpostavke u nekim trenucima bile u potpunosti krive te su se pokazale kao subjektivni dojam koji sam stekla o svojim roditeljima tijekom odrastanja. Važno je naglasiti kako su vrijednosti i ideje koje sam stekla tijekom odrastanja (velikim dijelom sam te vrijednosti preuzela od roditelja!) bile različite od političkih svjetonazora koje su moji roditelji iznosili u kazivanjima. Iako o tim vrijednostima (poglavito o hrvatstvu) nikad nisam raspravljala s roditeljima, imala sam dojam kako živim u liberalnoj obitelji gdje ne postoji toliko čvrst stav i

---

²⁷Za diplomski rad i istraživanje smatrala sam da je važno navesti kako su kazivači moji roditelji te na više mjesta to eksplicitno i navodim. Iz tog razloga za stariju generaciju kazivača, odnosno moje roditelje, nisam koristila zamjenska imena. Za drugu skupinu kazivača sam koristila zamjenska imena.

velika želja za naglašavanjem hrvatskog identiteta koji je ponekad prisutan kod drugih obitelji. Uvijek sam smatrala kako je moja obitelj politički lijevo orijentirana upravo iz razloga što određene teme nikad nisu bile predmetom razgovora. Iz navedenog razloga ne trebam posebno naglašavati kako sam istraživanje započela s krivom pretpostavkom – kako Josip Jelačić neće probuditi toliko snažne reakcije kod mojih sugovornika. No, u kontekstu prije i tijekom '90-tih on je za njih bio simbol otpora socijalističkoj vlasti i simbol hrvatskog identiteta.

Druga skupina kazivača, njih četvero, rođeni su 1990. godine ili kasnije, a jedan kazivač rođen je 1981. godine²⁸. Dvoje kazivača, Nikola i Dorian, rođeni su i žive u Zagrebu, a dvoje kazivača je iz Istre – Mira je odrasla u Poreča, a Luka u Bujama. Ipak, svi kazivači već duže vrijeme žive u Zagrebu. Bez generacijskog jaza, bliži mojim godinama i načinu odrastanja, kazivači su u mnogočemu dijelili moja razmišljanja vezana uz Spomenik. Treba naglasiti kako su se tijekom razgovora svakako mogle primijetiti i određene razlike. Kazivači rođeni u Zagrebu općenito su imali više toga za podijeliti i imali su i mnogo više uspomena vezanih za Trg, ali i sam Spomenik. Ipak, pogled kazivača koji nisu odrastali u Zagrebu iznimno je vrijedan jer nam daje uvid u pitanje za koga je Spomenik simbol hrvatstva. Postavlja se pitanje prihvaćaju li ga ljudi koji migriraju u Zagreb kao simbol grada i hrvatstva, ali istodobno, postaje li on lokacija njihovih kulturnih praksi kao što je korištenje Spomenika kao mjesta sastanaka. Također, treba naglasiti kako je Spomenik Josipa Jelačića potaknuo cijeli niz drugih tema koje se bave promjenama naziva ulica i trgova te reperkusija takvih događaja koje indirektno osvjetljavaju odnos prema Spomeniku kao mjestu sjećanja.

U sljedećem dijelu rada predstaviti ću građu prikupljenu kroz razgovore sa starijim i mlađim kazivačima te ću iznijeti i komparaciju tih kazivanja kako bi se ustvrdile moguće razlike, ali i sličnosti između tih kazivanja.

---

²⁸ Iz razloga što je u trenutku ponovnog podizanja Spomenika kazivač rođen 1981. godine imao samo devet godina uključila sam ga u skupinu mlađih kazivača.

Spomenik kao *mjesto sjećanja* iz očišta dviju generacija

Fokus ovog poglavlja koje prati naracije sedmero kazivača je na kulturi sjećanja, koja za razliku od politike pamćenja je usmjerena na pojedinačna iskustva. Najvažnije pitanje ovog poglavlja je – kako kazivači doživljavaju Spomenik i koja značenja u njega upisuju, kakvo je on mjesto sjećanja za njih? Građa će biti predstavljena u formi životnih priča, a karakterizira ju subjektivan pogled na određeno razdoblje i individualno iskustvo tog razdoblja. Kako, pogotovo stariji kazivači, shvaćaju razdoblje koje su proživjeli? Jesu li ga svi na jednak način interpretirali te koje se sličnosti i razlike mogu vidjeti u tim kazivanjima?

Prvi razgovor obavljen je s kazivačem Borisom, rođenim 1964. godine u Zagrebu. Unaprijed dogovoren termin u kojem sam izrazila želju da razgovaramo o Spomeniku kazivač je zainteresirano prihvatio pošto jako voli raspravljati o povijesti i politici. Boris je istaknuo kako je njegova prva asocijacija na Trg Josipa Jelačića Spomenik te kako je centralni zagrebački Trg: „(...) jedino mjesto gdje Spomenik može biti. Sve drugo bi bilo...bezveze. Stavljat' ga na neko rezervno mjesto“. O uklanjanju Spomenika s Trga Boris je utvrdio kako je to bila „općepoznata činjenica“ o kojoj je saznao iz raznih izvora, ali doma mu obitelj nije spominjala taj događaj. Ipak, rekao je kako je komunistička vlast uklonila Spomenik iz težnje da „ukinu određene segmente hrvatske povijesti“. Smatra kako je takav čin uklanjanja Spomenika bio: „šok za starije Zagrepčane“, ali ne i pitanje oko kojih bi se „lomila koplja“. Boris je istaknuo kako ne smatra da je uklanjanje Spomenika bio bolan trenutak u hrvatskoj povijesti, ali da reakcije na ponovno postavljanje Spomenika su bile pozitivne te je vladalo oduševljenje: „To je bilo oduševljenje veliko. Da...veliko. I to je bilo ono...to je jasno sve bilo u svrhu buđenja tog hrvatskog nacionalnog zanosa i tako dalje“. S obzirom da je Boris u vrijeme ponovnog postavljanja Spomenika radio kao prodavač knjiga, primijetio je kako je ljude jako interesirala literatura o Jelačiću. Naglasio je svoj stav kako smatra da zbog: „velikosrpske hegemonije“ dolazi do osvještavanja Hrvata i nacionalnog zanosa, ali da njegova obitelj nije bila pretjerano oduševljena istim nacionalnim zanosom te su svi zapravo željeli „mirnu tranziciju“ i smjenu vlasti. O pjesmi „Ustani bane“ kazivač je primijetio kako se zbog pjevanja takvih pjesama išlo u zatvor, ali ne više u razdoblju njegove mladosti '80-tih već 1971. godine, u razdoblju Hrvatskog proljeća. Također je istaknuo kako je funkcija takve pjesme bila osvijestiti narod i probuditi nacionalni identitet. Kazivača sam također pitala je li

imao naviku nalaziti se kod popularnog mjesta za sastanke „ispod repa“²⁹, ali Boris je samo utvrdio kako su se oni nalazili kod Sata ili po kafićima kada Spomenik nije bio na Trgu te je taj običaj zadržao i nakon što je Spomenik vraćen.

Za Borisa je Spomenik danas sastavan dio Trga, ali iz njegovog kazivanja može se iščitati kako u vrijeme dok Spomenik nije bio na Trgu to za njega nije bilo „pitanje oko kojeg bi se lomila koplja“. Kazivač Spomenik vidi kao mjesto sjećanja koje je u razdoblju postavljanja Spomenika imalo ulogu revitalizirati i ojačati hrvatski nacionalni identitet. Međutim, tadašnje izraženo isticanje hrvatstva mojem kazivaču i njegovoj obitelji nije se sviđalo jer je nagoviještalo velike promjene koje u konačnici nisu završile mirnom tranzicijom i smjenom vlasti. U ovom kazivanju je zanimljivo kako je Boris istaknuo sve elemente vezane uz Spomenik koje je politika pamćenja, 1990. godine upisala u njega, ali se može vidjeti i određen stupanj rezerviranosti prema događaju ponovnog postavljanja Spomenika. Također, s obzirom kako je kazivač rođen u razdoblju kada Spomenika nije bilo na Trgu, svoje sastanke je dogovarao kod Sata, a tu praksu je zadržao i nakon što je Spomenik ponovno bio postavljen.

Drugi intervju obavila sam 2014. godine s Krstom koji je rođen u Splitu 1967. te Vandom rođenom u Zagrebu 1966. godine. Razgovor je obavljen u neformalnoj, obiteljskoj atmosferi te sam pokušala saznati detalje vezane uz njihovo razmišljanje o Spomeniku. S Vandom sam obavila više neformalnih razgovora vezano za temu istraživanja u kojima sam saznala kako je njena obitelj imala „kućnu povijest“ odnosno povijest kakvu su je članovi njene obitelji vidjeli te joj pričali. „Kućna povijest“ je bila po Vandinom navodu, necenzurirana verzija političkih događaja koja se često kosila s medijskim prikazom tih istih događaja. Moglo bi se usporediti „kućnu povijest“ s kulturom sjećanja. „Kućna povijest“, primijetila je Tatjana, ali i Krsto, bila je za njih istinita slika političke situacije. Može se naglasiti kako bi se takvu povijest moglo okarakterizirati kao alternativnu povijest te je ona često bila drugačija od aktualne, priznate verzije povijesti. Čini mi se kako u razdoblju socijalizma je „kućna povijest“ imala ulogu prenošenja sjećanja na zabranjene sadržaje i povijesne ličnosti, u ovom slučaju J. Jelačića. Ipak, o samom banu Jelačiću Vanda nije znala mnogo, ali je ispričala kako uklanjanje

---

²⁹ Dunja Rihtman-Auguštin istaknula je kako je sastanak „pod repom“ bio popularan u prvoj polovici stoljeća (Rihtman-Auguštin 2000). Danas, iz osobnog iskustva znam da sastanci „pod repom“ nisu toliko uobičajeni, već je sastanak „kod konja“ mnogo češći. Razlog za to možda mogu ponuditi u vidu toga da je spomenik 1990. postavljen tako da ban Jelačić gleda prema južnoj strani te rep više nije na toliko vidljivom mjestu što ga čini neprikladnim za sastanke.

Spomenika s Trga nije utjecalo na „kvalitetu života“ njenih ukućana. Međutim, Spomenik je za nju i njenu obitelj predstavljao simbol „svega što su maknuli“ pod time misleći na materijalne i nematerijalne vrijednosti. Kazivačica je rekla kako je još kao dijete naučila pjesmu „Ustani bane“ koja se često pjevala na polnoćki ili „doma sa zatvorenim prozorima“. Također je istaknula kako su polnoćke³⁰ bile dozvoljene, a da je odlazak na njih bio „znak otpora protiv komunizma“. Pošto je kazivačica moja majka zanimalo me kako to da ja nisam doma naučila „Ustani bane“, na što je odgovorila: „Zato jer si ti slobodno mogla pjevati te pjesme.“. Vanda je istaknula kako je pjevanje tih pjesama poticao njezin djed od dobi kad je imala pet godina. Smatram kako je pjevanje pjesme „Ustani bane“ u tom razdoblju bio određen izraz bunta prema tadašnjoj vlasti, ali je pjesma bila povezana i sa Spomenikom uklonjenim od te iste vlasti. Pjevanjem pjesme održalo se sjećanje na Spomenik živim te se isticao hrvatski identitet što je kazivačica i navela. Vanda je naglasila kako je „njenima doma“ bilo iznimno važno da zna da je Hrvatica i da se razlikuje od drugih naroda Jugoslavije. Uz predodžbu o Jelačiću, „kućna povijest“ uključivala je i priče o Alojziju Stepincu, Vladku Mačeku i Većeslavu Holjevcu. Iako nije bila na postavljanju Spomenika 1990. godine, rekla je kako ju je zanimalo kako je konačno Spomenik postavljen te je utvrdila da Jelačić i njegov Spomenik danas nemaju isto značenje kao i u vrijeme dok je Spomenik bio uklonjen jer: „(...) onog momenta kada nešto postane svima jako dostupno više nema u sebi tajno ili preneseno značenje“. Na pitanje je li značenje Spomenika bilo promijenjeno nakon što je prilikom ponovnog postavljanja okrenut na drugu stranu, tako da Jelačićeva sablja gleda prema jugu, Krsto je odgovorio: „Čim su ga okrenuli naopako i makli su ga di je prije bija...triba pitat društvo“³¹ zašto je to napravljeno?“. Krstin navod je ponovila i Vanda istaknuvši kako su „i njeni doma dobili ospice kad su vidjeli kako je Spomenik postavljen jer u novoj poziciji više nije bilo nikakve simbolične poruke“. Pozicija Spomenika, očigledno je za kazivače bila od velikog značaja te je i ona bila dijelom mjesta sjećanja. Vanda je istaknula kako ni ona, ali ni njena obitelj nisu vidjeli svrhu, ali ni nikakvu simboliku u postavljanju Spomenika prema jugu odnosno prema Dalmaciji. I Krsto i Vanda očekivali su ili da se Spomenik vrati u svoju originalnu poziciju s koje ga je socijalistička vlast uklonila 1947. godine, sa sabljom okrenutom prema sjeveru.

---

³⁰ Kazivačica se danas izjašnjava kao ateist te ne ide u Crkvu niti na polnoćke.

³¹ Pod „društvo“ Krsto misli na tadašnju političku vlast koju smatra odgovornom za krivo postavljanje Spomenika. Naime on smatra kako se pomicanjem Spomenika uništio njegov prvobitni značaj.

U razgovoru s Krstom dobila sam mnogo podataka o Jelačiću. O Spomeniku je znao više nego Boris i Vanda te je jedini znao tko ga je izgradio i kada. Usporedio je uklanjanje Spomenika s Trga s devastacijom splitske Bajamontuše te je okrivio socijalističku vlast za taj čin. Na pitanje koriste li te jesu li koristili Spomenik kao mjesto sastanka, Vanda je istaknula kako nije dogovarala sastanke „pod repom“, već kod Sata, ali je Krsto oduševljeno potvrdio kako „su se Dalmatinci uvijek nalazili pod repom“ prije uklanjanja Spomenika.

Za Vandu je Spomenik bio mjestom sjećanja i u razdoblju kada ga nije bilo na Trgu. On je stajao kao simbol svega što je socijalistička vlast uklonila ili zabranila. I Vanda i Krsto su u svojim obiteljima imali „kućne povijesti“ preko kojih su se prenosila sjećanja na sadržaje koji su bili zabranjeni. Iz kazivanja se može zaključiti kako je za Vandu Spomenik bio simbolom hrvatstva odnosno simbolom otpora tadašnjoj socijalističkoj vlasti. Pjevanjem pjesme „Ustani bane“ prenosilo se sjećanje na Spomenik, ali je to, kao i odlasci na polnoćke, bio izraz bunta. Međutim, ponovnim postavljanjem Spomenika i mijenjanjem njegove originalne orijentacije njegovo značenje se za Vandu i Krstu promijenilo. Smatram kako je i njegova pozicija bila dijelom Spomenika kao mjesta sjećanja. U novoj poziciji više nije bilo nikakve simbolične poruke. Prema kome je Spomenik okrenut je dijelom njegove simbolične uloge, a njegovim okretanjem prema Dalmaciji nije jasno koja je njegova uloga. Također, Vanda, kao i Boris, je ugovarala sastanke „kod Sata“ u razdoblju kada Spomenika nije bilo na Trgu. Krsto, s druge strane, je naglasio kako su se ljudi iz Dalmacije uvijek nalazili „pod repom“ te je sjećanje na takve sastanke i on sam zadržao.

Treći intervju obavila sam 2016. godine s Dorianom, rođenim 1990. godine u Zagrebu i Mirom rođenom 1992. godine u Poreču. Četvrti intervju proveden je 2016. s Lukom rođenim 1981. godine u Bujama u Istri. Kazivač Nikola, rođen 1993. godine u Zagrebu, zbog obaveza, na pitanja je odgovorio pismenim putem preko e-maila.

Dorian i Nikola cijeli život žive u Zagrebu, Mira je u Zagrebu od 2011., a Luka od 2006. godine. Razgovor s Dorianom i Mirom odvio se u opuštenoj atmosferi na popularnom Tomislavcu, pored spomenika kralja Tomislava. Važno je naglasiti kako je upravo lokacija gdje se razgovor održao utjecala i na određene teme razgovora, pogotovo na pitanje je li Trg idealno mjesto za Spomenik J. Jelačića. Tako je Dorian istaknuo kako je:

„(...)taj kip usred ničega stavljen. Tak barem izgleda. (...) kao da je tu bio neki vakuum koji se trebalo popuniti i ajmo sad staviti kip bana Jelačića na sred. (...) po meni turisti se nikad neće

slikati ispod tog spomenika. Prva stvar – ne znaju ko je taj tip i taj spomenik ne odaje počast tom čovjeku. To nije velebno, to nije niš. To je puknuto nasred javne površine (...) Ako bi se već išla odavati počast banu Jelačiću onda trebaš napraviti neki perivoj ili tako nešto oko tog spomenika. Da se da do znanja da je tu nešto bitno. Pogle Tomislavac, dobiješ osjećaj da je taj tip nešto napravio za cijelu zemlju.“

Ipak, na pitanje bi li mogao zamisliti Trg bez Spomenika, Dorian je naglasio kako ne može zamisliti Trg bez njega, a Mira je istaknula kako misli da Spomenik može stajati negdje drugdje, ali da: „(...) su oni³² to ciljano iz nekakve simbolike ga vratili tamo di je bio.“ Uz to je Mira dodala i da je veliku ulogu prilikom biranja mjesta za Spomenik imala i činjenica da je Spomenik tamo prije stajao. Tako ističe da je:

„(...)država građena na nekim starim hrvatskim temeljima (...) pa je tako i kip vraćen. Mislim da je prije tu bio Zrinski, njega bi vratili. Mislim da nije toliko vezano uz samog Jelačića, već uz činjenicu da je taj kip bio tu i da je maknut od strane režima koji je sada pao, pa ćemo mi u inat tom režimu koji je pao vratiti kip koji su oni makli.“

Dorian je također primijetio da je naziv glavnog gradskog trga po Jelačiću prikladan jer je: „nekako najneutralniji...nemreš Trg nazvati baš po Tuđmanu ili Titu“. Nikola smatra kako je Spomenik na „idealnom mjestu“ i da je „Spomenik definitivno simbol grada (...), glavna prepoznatljivost i atrakcija“. Luka smatra da bi na Trgu prikladnije bilo da stoji nešto drugo poput „umjetničke skulpture“. Kroz razgovor s Lukom primijetila sam da opterećenost Spomenika ideološkim konotacijama (onima vezanima uz socijalizam, Domovinski rat, hrvatstvo itd.) je njemu nepotrebna, moglo bi se čak reći naporna, a sam Spomenik ne smatra ni umjetnički značajnim. Umjetničke skulpture kakve bi on očekivao na glavnom Trgu nisu skulpture koje imaju isključivo estetsku funkciju ili spomenici podignuti u čast nekoj osobi. Čini mi se, na temelju razgovora s Lukom, da bi za njega umjetnička skulptura, kakvu bi on očekivao na Trgu, trebala imati funkciju društvene kritike, da natjera pojedince na promišljanje i propitivanje, a ne na potvrđivanje neke ideologije.

O banu Jelačiću i njegovom životu kazivači su znali navesti općenite podatke – da je ukinuo kmetstvo i da se borio protiv Mađara. Zanimljivo je razmišljanje Doriana o tome da zapravo on sam ne zna mnogo o Jelačiću:

---

³² Misli se na tadašnju političku vlast.

„(...) Kužiš taj ban Jelačić je dosta zanimljiv jer svi mi zapravo ne znamo ništa o njemu (...) Iskreno ja nisam stvorio konkretno mišljenje o banu Jelačiću. Ti si brijem prva koja me to pitala“.

Mira je također dodala da ima dojam da je podatke o Jelačiću naučila u školi na satovima povijesti koje je držao: „(...) jedan profesor (...) koji je bio onako jako nabrijani Hrvat.“, ali se ne sjeća puno detalja. Nikola je znao općenite stvari o Jelačiću i njegovom životu, a sam je naglasio kako prema zaslugama (ukidanje kmetstva, otpor Mađarskoj) Jelačić zaslužuje „nositi ime glavnog gradskog trga“. Luka je jedini istaknuo kako je Jelačić radio za Mađare i bio „mađarski plaćenik“. Također, rekao je kako ne zna nikakve informacije o njemu i da se ne sjeća nikakvih događaja vezanih za ponovno postavljanje spomenika te da ga ti događaji „nisu dirali ni na koji način“. Ponovno postavljanje Spomenika na Trg, Luka je okarakterizirao kao: „neki dio nove mitologije. Tadašnja vlast temeljila se na mitu o Hrvatima (...) Jelačić se onda valjda gleda kao neki veliki Hrvat“.

Iz navoda je vidljivo kako mlađi kazivači, direktno ili indirektno povezuju Spomenik s hrvatstvom te ga prepoznaju kao mjesto sjećanja s takvim upisanim značenjem. Također, politički svjetonazori utječu na odnos prema Spomeniku što je vidljivo iz kazivanja Luke. Dorian, Luka i Mira značenja upisana u Spomenik vide kao dio politike pamćenja vođene od 1990. godine, a Nikola je jedini eksplicitno naveo kako je J. Jelačić zaslužio svoje mjesto na Trgu. Ipak, Spomenik na Trgu je za Doriana postavljen na neodgovarajući način, kao da se nalazi „usred ničega“. Mira s druge strane ponovno postavljanje Spomenika na Trg vidi kao brisanje socijalističkog djelovanja.

Dorian je tijekom razgovora pokazao veliki interes za ovu temu, a pogotovo za promjene naziva ulica i trgova. Na pitanje zna li nešto više o promjenama naziva Trga istaknuo je kako: „moja baka to naziva trg Republike, djed Trg bana Jelačića, a mama samo trg“. Jednostavno je zaključio kako: „Imaš troje ljudi u stanu, tri generacije i svi troje to drugačije zovu.“. Nadalje, kazivač je više puta naglasio kako su mu promjene naziva ulica i trgova zanimljiva pojava jer:

„(...) brijem da je to stvarno najjače ideološko što možeš napraviti. Jer ti fakat mijenjaš u čovjeku da on to na dnevnoj bazi mora nazivati drugačije. A čim to naziva nekako drugačije znači da je promijenjen kontekst (...), to je na razini subliminalne poruke.“

Ipak, Dorian nije od obitelji saznao mnogo pojedinosti o uklanjanju Spomenika s Trga, već su mu samo znali spomenuti da Spomenika prije 1990. godine nije bilo na Trgu. O događaju

ponovnog postavljanja Spomenika Dorian navodi da se sjeća iz: „(...) onih TV snimki s TV kalendara kad iz sablje ide snop svjetlosti kad je dolazio na Trg.“. Međutim, kazivač je naglasio kako:

„Daj zabrij da netko ode sada micat bana Jelačića. Al kaj je najbolje ja mislim da ljudima u Zagrebu i Hrvatskoj nije toliko do toga da oni miču Jelačića nego da je to više kao automatska asocijacija. Zna se ko ga je maknuo onda (...). Mislim da jedan prosječan Hrvat može preživjet bez bana Jelačića. Ne može preživjeti činjenicu da su mu maknuli bana Jelačića (...)“.

Također, Dorian je naglasio da bi ljudi sigurno puno više znali o Jelačiću u trenutku kada bi se Spomenik ponovno išao uklanjati. Drugim riječima, Dorian smatra kako danas znanje o Jelačiću općenito nije veliko, već je informativno. Ali da se kojim slučajem njegov Spomenik ponovno ide uklanjati, Dorian smatra da bi ljudi puno više o njemu počeli pričati i učiti detalje iz njegovog života.

Nikoli su roditelji i članovi obitelji pričali o micanju Spomenika te se neki od njih toga sjećaju iz djetinjstva. Međutim, Nikola nije naveo svoja razmišljanja o tome, već je to iznio s emocionalnim odmakom, kao povijesnu činjenicu koja se dogodila, ali na njega nije imala neki veći utjecaj. Mira je istaknula kako je znala da je Spomenik bio uklonjen i ponovno postavljen na Trg te je navela kako je to znala prije svog dolaska u Zagreb i da je to „vjerojatno isto naučila u školi.“

Važno je naglasiti da svi kazivači Trg, osim sa Spomenikom, povezuju i sa Satom. Za Luku to je mjesto gdje se sastajao s curama, a Nikoli je to: „nezaobilazan Sat ispod kojeg se uvijek nalazim s prijateljima“. Dorian i Mira čak su iznijeli i svoje viđenje o razlici sastanka kod Sata i kod Spomenika. Mira je tako zaključila kako:

„(...) ljudi koji su iz Zagreba ili koji duže tu žive se uvijek nalaze kod Sata, a kad se nalaziš s nekim tko nije odavde, onda ti ta osoba uvijek kaže „ajmo se nać kod kipa“.

Dorian je prokomentirao i ulogu Sata te mi se učinilo da je njemu Sat osobno važniji dio Trga od Spomenika kao mjesto sastanka: „ (...) daj zamisli kaj bi se desilo da makneš Sat s Trga. Ja mislim da bi međuljudski odnosi u gradu u kolapsu završili.“

Iz ovog dijela iznesene građe može se potvrditi da su i mlađi kazivači svjesni politike pamćenja koja se provodi promjenama naziva ulica i trgova, uklanjanjem spomeničkih djela, ali čini mi se kako tu politiku pamćenja i kritički preispituju. O Spomeniku su kazivači naučili dijelom od obitelji, a dijelom putem medija ili u školi, ali s obzirom kako nisu osobno

doživjeli razdoblje u kojemu Spomenika nije bilo na Trgu te se ne sjećaju događaja ponovnog postavljanja Spomenika, u njihovim kazivanjima se može primijetiti da na to gledaju s povijesne distance. Svjesni su da se to dogodilo, ali to nije utjecalo na njih. Ipak, kako je Dorian i istaknuo, vjerojatno bi se odnos prema Spomeniku promijenio kada bi se on ponovno išao uklanjati.

Smatram da se mogu primijetiti određene sličnosti, ali i razlike između kazivanja mlađe i starije generacije. Osvrnut ću se na moguće razlike u različitim naracijama i doživljajima Spomenika te ponuditi moguća objašnjenja za različita viđenja.

Čini mi se kako je jaz između dvije generacije bitno utjecao na formiranje njihovih stavova vezanih uz Spomenik. Stariji kazivači imaju autobiografsko sjećanje odnosno oni su doživjeli period socijalizma i razdoblja kada Spomenika nije bilo na Trgu i na određen način su pratili promjene kroz koje je Spomenik prolazio. Također, oni se dobro mogu sjetiti događaja kada je Spomenik ponovno postavljen i u kojim se okolnostima to dogodilo. Za njih je Spomenik bio, a dijelom možda čak i ostao, političko pitanje – od socijalizma kada je bio uklonjen do njegovog ponovnog postavljanja. U socijalizmu su Spomenik, ali i Josip Jelačić, bili simboli hrvatsstva za Vandu i Krstu. Međutim, kako sam već naglasila u uvodu – Spomenik moji stariji kazivači u socijalizmu nisu mogli vidjeti, ali su svakako i dalje mogli pjevati pjesmu „Ustani bane“ koja je održavala sjećanje na njega živim.

Ipak, treba naglasiti i kako se unutar iste generacije kazivača mogu uočiti određene razlike. Boris je tijekom intervjua pomalo distancirano objašnjavao svoje stavove vezane za Spomenik. Smatram kako je Spomenik za Borisa više sastavan dio Trga, ali ne i „pitanje oko kojega bi se lomila koplja“ kako je i sam naveo. Tu razliku objašnjavam drugačijim političkim stavovima, ali i odgojem i načinom odrastanja. Vanda i Krsto imali su vrlo žive „kućne povijesti“ kroz koje su njihove obitelji se trudile njih osvijestiti o njihovom nacionalnom identitetu, dok Borisova obitelj o tome nije pričala. Kod starijih kazivača, odnosno kod Vande i Krste, može se primijetiti kako im je pozicija postavljenog Spomenika bila iznimno važna – kada je prilikom ponovnog postavljanja Spomenik bio okrenut prema jugu on je svakako izgubio dio značenja za njih.

Mlađi kazivači, s obzirom kako nisu doživjeli razdoblje socijalizma te se ne sjećaju ponovnog postavljanja Spomenika imali su manje toga za podijeliti. Jednako kao i ja, oni o njemu nisu mnogo razmišljali. Ipak, tijekom razgovora svi kazivači su interpretirali Spomenik kao mjesto

sjećanja povezano s hrvatstvom. Za Luku je opterećenost Spomenika političkim sadržajem bila, gotovo bi se mogla reći, naporna. Svi mlađi kazivači svjesni su da je Spomenik bio i ostao dijelom politike pamćenja, ali mi se čini da na to gledaju kao i Boris – kao dijelom povijesti koja se njih ne tiče previše. Osim Nikole koji je o Spomeniku dosta naučio od svoje obitelji, ostali mlađi kazivači su o njemu imali faktografsko znanje koje su najvećim dijelom stekli u školi ili preko medija. Također, kazivačica Mira koja nije iz Zagreba imala je mnogo manje toga za podijeliti u vezi svojih stavova o Spomeniku kao mjestu sjećanja. Za Luku, koji također nije iz Zagreba, ali tu živi već deset godina, Spomenik nije nešto o čemu on uopće razmišlja. Čini mi se kako ga vidi u jednakoj mjeri i kao simbol Zagreba, ali i simbol hrvatstva. Zanimljivo je kako su Dorian i Mira naglasili kako se „turisti“ nalaze kod Spomenika, a to mislim da dobro naglašava ulogu Spomenika kao simbola glavnog zagrebačkog trga. Ni Luka ni Mira koji nisu iz Zagreba nisu s roditeljima razgovarali o Spomeniku niti mi se čini da ih je pitanje Spomenika i Jelačića ikad posebno zanimalo. Treba naglasiti još jednu različitost u kazivanjima – mlađi kazivači uopće se nisu osvrnuli na poziciju Spomenika niti na činjenicu da je 1990-te Spomenik bio drugačije okrenut u odnosu na svoje prvotno stanje.

Ipak, treba istaknuti jednu sličnost u kazivanjima starije i mlađe generacije, a to je da su svi kazivači svjesni politike pamćenja provedene oko Spomenika kao mjesta sjećanja te prihvaćaju ili odbacuju određene dijelove te nametnute ideologije. Također, praksa korištenja Spomenika kao mjesta sastanka nije zastupljena ni kod starijih ni kod mlađih kazivača osim u slučaju Krste koji je naglasio kako su se: „Dalmatinci uvijek nalazili pod repom“ prije uklanjanja Spomenika. Čini mi se kako je sjećanje na sastanke „pod repom“ ostalo živo u kazivanjima, ali tu praksu moji kazivači više ne prakticiraju. Ukoliko se nalaze kod Spomenika to se obično navodi kao sastanak „kod kipa“.

U sljedećem dijelu rada detaljnije ću analizirati iznesenu građu te ću pomoću teorijskih koncepata pokazati načine na koje je Spomenik postao mjesto sjećanja za moje kazivače, ali i prakse koje su ga održale živim u razdoblju kada Spomenik nije bio postavljen.

Što čini Spomenik *mjestom sjećanja*?

Na temelju iznesene građe smatram kako se o Jelačićevom Spomeniku zaista može govoriti kao o Norinom *mjestu sjećanja* (Nora 2006:28). Nora ističe da su *mjesta pamćenja*: „(...) uporišne točke koje ne bi bilo potrebno podizati da ono što brane nije ugroženo. Kad bi sjećanja koja štite uistinu živjela, mjesta bi bila beskorisna.“ (Nora 2006:29). Spomenik je od samog početka imao upisana značenja, uvijek je bio politiziran i uvijek je bio mjesto sjećanja u koje su često bila upisana značenja poistovječena s Jelačićevim djelima - ukidanje kmetstva (većim pravima za narod) i borba protiv Mađara (borba protiv onih koji ugrožavaju hrvatstvo). Spomenik je od samog početka bio percipiran kao simbol hrvatstva. U razdoblju socijalizma, osim što je bio simbol hrvatstva, bio je i simbol otpora za Vandu i Krstu. Njegovo uklanjanje Vanda je usporedila s uklanjanjem drugog sadržaja koji je isticao hrvatski nacionalni identitet. U razdoblju ponovnog postavljanja Spomenika on je ponovno bio mjestom sjećanja – opet su značenja bila povezana s Jelačićevim djelima s kojima se i tadašnja vlast htjela poistovjetiti – borba za hrvatski narod, borba za maltretirano stanovništvo i općenito borba za hrvatski identitet. Od 1990. godine pa do danas, mlađi kazivači i dalje prepoznaju te političke konotacije upisane u Spomenik, on je i dalje za njih simbolom hrvatstva. Međutim, mlađi kazivači nisu proživjeli razdoblje socijalizma niti su doživjeli vrijeme u kojem je Spomenik ponovno postavljen. Iz tog razloga smatram kako ga oni ne doživljavaju toliko „ozbiljno“ kao stariji kazivači. Smatram kako je Spomenik kao mjesto sjećanja imao najveću ulogu u vrijeme dok je bio uklonjen jer je time predstavljao sve što je socijalistička vlast uklonila. Sjećanje na njega ostalo je živo putem kulture sjećanja u tom razdoblju – usmenom predajom, kućnom povijesti, ali i pjevanjem pjesme „Ustani bane“. Njegova uloga tada je bila podsjetiti ljude na hrvatsku povijest, zajedničku prošlost i naposljetku pružiti im velikog Hrvata kao primjer osobe koja se borila za hrvatski narod.

Spomenik kao mjesto sjećanja sam analizirala kroz medijski diskurs u kojem je vidljiva politika pamćenja i kroz narrative koji ocrtavaju kulturu sjećanja. Dodatan uvid u ulogu Spomenika mogao se svakako proučavati i na druge načine, npr. praćenjem događaja oko Spomenika kroz duži period, analiziranjem udžbenika itd.

Građu kojom sam analizirala odnos kazivača prema Spomeniku kao mjestu sjećanja prezentirala sam u formi životnih priča (Svensson 1995:25). Individualna iskustva pojedinaca, njihovi osobni doživljaji i stavovi vezani uz različita politička razdoblja doprinijeli su

različitim odnosima prema Spomeniku kao mjestu sjećanja. Kako bi mogla shvatiti individualna iskustva odnosno životne priče kazivača rođenih prije 1990-te godine bilo je potrebno dakako razumjeti i „duh vremena“ u kojem su nastala njihova sjećanja. Iz kazivanja Borisa, Vande i Krste može se primijetiti kako tadašnja jugoslavenska vlast nije branila učenje o Jelačiću, ali ga nije ni poticala. Povijest Hrvatske u Jugoslaviji bila je diktirana politikom pamćenja, ali je zanimljivo što je postojala živa kultura sjećanja u obiteljima. Autorica Jambrešić-Kirin u članku „Svjedočenje i povijesno pamćenje“ ističe kako zadaća etnologa nije utvrditi istinitost kazivanja, već ispitati na koji način lokalna i obiteljska povijest, interpersonalna komunikacija te mediji utječu na iskustvo pojedinca (Jambrešić-Kirin 1995:174). Upravo gore navedeni razlozi rezultiraju u mnogočemu drugačijim kazivanjima i viđenjima prošlosti. Iako su svi stariji kazivači rođeni u otprilike u isto vrijeme, njihove obitelji i obiteljske povijesti u mnogočemu su drugačije. Samim time kazivači su stvorili drugačije percepcije povijesti – pogotovo one koju nisu sami doživjeli, već su o njoj slušali. Vanda je više puta spomenula „kućnu povijest“ koja je bila sastavni dio njezine percepcije onoga što je njezina obitelj smatrala istinitom političkom situacijom. Takav opis „kućne povijesti“ može se povezati s kulturom sjećanja koja je često subverzivna politici pamćenja koja stvara poželjne slike prošlosti u svrhu legitimacije određenog političkog režima. Jednako kako je socijalistička politika pamćenja, prema kazivanjima, izbjegavala detaljnu povijest oko Jelačića tako je vlast 1990. godine započela intenzivnu reminiscenciju na djela koja je Jelačić učinio za hrvatski narod. Kod skoro svih mladih kazivača primjetno je da su o Jelačiću učili više u školi odnosno putem politike pamćenja, a ostale informacije o Jelačiću, koje su saznali u krugu obitelji bile su više informativnog karaktera koje nije oblikovalo mišljenje o Jelačiću. Smatram kako je kultura sjećanja imala iznimno važnu ulogu u prenošenju sjećanja u vremenu kada Spomenika nije bilo na Trgu, a politika pamćenja preuzela je edukaciju o Jelačiću nakon 1990. godine. Također, kultura sjećanja i politika pamćenja, iako često kontradiktorne, na temelju iznesene građe mogu biti i komplementarne, a tome u prilog ide i kazivanje Nikole koji smatra kako je Jelačić „zaslužio svoje mjesto na Trgu“ što je u skladu s političkom ideologijom vođenom od 1990. do danas. Zanimljivo, iako kazivači posjeduju osnovne informacije o Jelačiću i njegovim zaslugama, može se primijetiti kako je takvo znanje faktografsko te Jelačić prema kazivanjima se može opisati poput nekog udaljenog, mitskog lika kojem su pripisana određena djela, važna za hrvatsku povijest.

Stariji kazivači utvrdili su kako su neka mišljenja u Jugoslaviji trebala biti ispričana i zadržana u tajnosti doma, „iza zatvorenih prozora“, a čini mi se kako su ta mišljenja i priče imala veću težinu od one koju je nudila tadašnja politička vlast. Danas kad o Jelačiću se može pričati bez straha te je dopušteno pjevanje „Ustani bane“, mlađi kazivači o njemu ne znaju mnogo. On je za njih Spomenik na glavnom gradskom zagrebačkom trgu. O njemu se ne razmišlja previše iako je o njemu dostupan čitav niz informacija.

Uklanjanje Spomenika s Trga 1947. godine kod građana je potaknuo određen tihi revolt prema komunizmu, ali nije „utjecalo na kvalitetu života“ kako je Vanda rekla. Svakako to je bila samo jedna „od stvari koje su makli“ te je Vanda nadodala kako su uvijek postojale priče o Jelačiću, ali i njegovom Spomeniku iz kojih je ona točno znala gdje je Spomenik bio. I mlađi kazivači znali su da je Spomenik bio uklonjen s Trga do 1990., a te su informacije dobili od članova svoje obitelji ili su ih naučili u školi. Nacionalni karakter Spomenika može se iščitati kroz medijski diskurs koji je veličao Jelačića 1990-te godine, ali i povijesne udžbenike i leksikone (Rihtman-Auguštin 2000:75-78). Zanimljivo je da iako Vanda nije znala previše o samom Jelačiću i njegovom životu, Jelačić je za nju bio simbol hrvatstva. Indikativno je bilo Vandino kazivanje kako „Ustani bane“ i ostale pjesme nacionalnog karaktera ja nisam doma učila jer „sam mogla slobodno pjevati te pjesme“. Pjevanje takvih pjesama i priče o Spomeniku kod Vande i Krste su imale za ulogu podsjetiti ih na njihov hrvatski identitet, ali i kako je Tatjana rekla - one su bile „znak otpora protiv komunizma“, kao što je to bio i odlazak na polnoćke. Čak i u razdoblju prije postavljanja spomenika postojala je predaja o različitosti Hrvata od drugih naroda Jugoslavije te je jedan od simbola takvog hrvatstva bio sam Jelačić. Ne čudi dakle odabir Spomenika Jelačića kao mjesta sjećanja u kojem se trebao ojačati hrvatski nacionalni duh. Vanda je lijepo primijetila da „onog momenta kada nešto postane svima jako dostupno (...) više nema u sebi tajno ili preneseno značenje“ te me iz tog razloga nikad nije naučila pjesmu „Ustani bane“. Smatram kako je „Ustani bane“ još jedan primjer kako je Spomenik ostao mjesto sjećanja i u vremenu kad je bio uklonjen s Trga. Naime, prije 1990. godine stariji kazivači nisu mogli vidjeti Spomenik, ali mogli su u tajnosti (ili javno kao izraz bunta) pjevati navedenu pjesmu i na taj način održavati živim sjećanje na Spomenik. Danas postoje neke druge „kućne povijesti“ i istine koje sa svojom obitelji raspravljam, ali Jelačić i hrvatski nacionalni simboli nisu među njima. Možda upravo dostupnost i prihvatljivost sadržaja vezanih uz Jelačića mogu objasniti određenu vrstu pasivnosti prema Jelačiću od strane pojedinih mlađih kazivača. Dorian je tako

naglasio kako nije stvorio „konkretno mišljenje o Jelačiću“, a Luka je utvrdio da ne zna nikakve informacije o njemu niti Spomeniku.

Dunja Rihtman-Auguštin istaknula je kako legitimacija vlasti, u ovom slučaju jugoslavenske, je zahtijevala da se određeni nacionalni simboli jednostavno zaborave (Rihtman-Auguštin 2000:16.17). U slučaju Jelačića on je jednostavno bio izbrisan s glavnog gradskog Trga, ali ne i zaboravljen preko priča. Agresivno uklanjanje Spomenika, prema pričama mojih kazivača, samo je potenciralo nezadovoljstvo socijalističkim režimom. Zanimljivo je u ovom kontekstu kazivanje Doriana u kojem je naglasio kako su promjene imena ulica i trgova važna pojava jer je to „najjače ideološko što možeš napraviti“. Svijest da takve promjene naziva ulica i trgova su ideološki obojene idu u prilog činjenici da politika pamćenja ne može u potpunosti nametnuti određene politički prihvatljive sadržaje. Iako je Dorian naglasio da takve promjene, usporedive sa subliminalnim porukama, u svakodnevici mijenjaju svijest građana, kazivanja mojih kazivača upućuju da o njima se ipak razmišlja.

Ponovno podizanje Spomenika u tijeku ratnih događaja bih nadovezala na Assmannovu teoriju kako su spomenici identitetske tvorevine preživjelih (Assmann 2006:73). Sam Tuđman, ali i uistinu mnogobrojni natpisi u *Večernjem listu* su Jelačića nazivali „oličenjem hrvatske nacionalne i državne individualnosti“ ([s.n.] 1990:3). „Jelačićev tjedan“ i svečano otkrivanje spomenika, tisuće razdraganih građana, ali i raznovrsna ponuda „banskih“ proizvoda su za ulogu imali otkriti „potisnutu“ nacionalnu prošlost i svojevrstu istinu te su probudili restorativnu nostalgiju u trenucima kada je jačanje hrvatskog identiteta bilo od velikog značaja. U jeku tadašnjih događaja Jelačić je bio uporišna točka oko koje se trebala graditi Hrvatska država. Ovdje posebno treba naglasiti tri važne komponente vezane za Jelačićev Spomenik. Iz mnogobrojnih povijesnih primjera može se iščitati da vladari i vladajuća skupina često posežu za određenim uporišnim točkama koje će pružiti legitimitet njihovoj vladavini. Odličan primjer za to možemo pronaći u vladavini cara Augusta u Rimskom Carstvu koji je, došavši na vlast, često isticao da je sin Cezara. Uz to, August je deificirao Cezara te je samim time i on sam postao sin boga što je zasigurno doprinijelo njegovoj uspješnoj i dugoj vladavini (Galinsky 1996: 17). Iako vremenski vrlo udaljeno te u drugačijim uvjetima, Franjo Tuđman služi se sličnom tehnikom. Uz veličanstvenu priredbu ponovnog otkrivanja spomenika bana Jelačića on pronalazi uporišnu točku koja će na određen način simbolizirati novu vlast. Ban Jelačić kao narodni heroj koji se bori protiv mađarske vlasti u želji da oslobodi hrvatski narod i Franjo Tuđman koji će ponovno osloboditi hrvatski

narod od „neprijatelja“ te na taj način nastaviti Jelačićevu borbu. U potpunosti tada postaje nebitno tko je uistinu Jelačić bio jer je u njegov Spomenik ponovno bila upisana neka nova mitologija i priča. Druga važna komponenta može se iščitati iz navoda Doriana da je Spomenik i naziv Trga po Jelačiću prikladan jer je neutralan i da „ga ne možemo nazvati po Tuđmanu ili Titu“. Ipak, znamenite osobe po kojima ulice nose svoja imena su uvijek likovi koje različiti politički sistemi politiziraju, oni nikada niti u jednom ideološkom okviru ne ostaju nevinima. Međutim, čini mi se kako udaljena povijest je neutralno polje, bez živućih svjedoka koji bi mogli proturječiti nekim konstrukcijama, a samim time je i podobna da iz nje izvlačimo heroje nekog drugog vremena. Neokaljane i čiste, baš onakve kakve zajednica treba u teškim trenutcima i vremenu. Na taj način Jelačić postaje *mythomoteur* prema teoriji A. Smitha, a Dunja Rihtman-Auguštin ističe da je Jelačić tako: „(...) pokretač mita o samostalnoj i nezavisnoj nacionalnoj državi, premda sam takvu državu nikad nije zamišljao“ (Smith 1986: 15 prema Rihtman-Auguštin 2000: 96; Rihtman-Auguštin 2000: 96). Treća komponenta je samo mjesto ponovnog postavljanja. Ponovnim postavljenjem Spomenika na njegovo prijašnje mjesto na određen način obrisalo se djelovanje socijalističke vlasti.

Jan Assman (2007) navodi dva oblika kolektivnog pamćenja koje se mogu iščitati iz kazivanja, ali i iz analize medijskog diskursa. Kulturno pamćenje bi u ovom kontekstu bili prikazi bana Jelačića na svečanostima koje su prethodile otkrivanju i postavljanju spomenika, ali i prikazi Jelačića u novinama gdje je njegov lik prikazan kao istinski branitelj hrvatske nacionalnosti. Komunikacijsko pamćenje bi bila sjećanja starijih kazivača o svakodnevnicima uoči postavljanja spomenika, sitni detalji oko kojih su kasnije kazivači razvili vlastita mišljenja i stavove. Jedan od takvih detalja bi svakako bila i pozicija spomenika pošto je 1990. spomenik postavljen drugačije u odnosu na njegov prvobitni položaj. Vanda i Krsto smetala je nova pozicija spomenika jer Jelačićeva sablja više nije bila uperena prema Mađarskoj, već prema jugu. Time Norina (2006: 36) opaska kako promjena pozicije spomenika nije važna jer će on uvijek zadržati značaj i simboliku se u slučaju ovog istraživanja nije pokazala točnom, a i navod Borisa kako je „Trg jedino mjesto gdje Spomenik može biti“ - poprilično je indikativan.

Također, čini mi se kako je pozicija Spomenika iznimno važna kao dio restorativne nostalgije te su Vanda i Krsto očekivali da se Spomenik ponovno postavi u izvornom obliku. Pomicanjem Spomenika njegovo prošlo stanje nije bilo revitalizirano te je izgubio i svoj prvotni značaj. Kod mlađih kazivača nisam primijetila da ih smeta pozicija Spomenika, ali

kod Dorianana i Mire može se primijetiti da ih smeta okoliš oko Spomenika, kao i izgled samog Trga. Oni smatraju da uzak, pun betona i prenatrpan Trg ne odaje počast centralnoj figuri već izgleda nezgrapno. Njihov komentar na poziciju Spomenika više je estetske prirode, ali ne i simbolične kao kod Vande i Krste.

Kao zaključak ovog poglavlja treba istaknuti kako se svakako mogu vidjeti razlike u kazivanjima starije i mlađe generacije. To objašnjavam činjenicom da je starija generacija živjela u razdoblju socijalizma, a mlađa je o tome mogla jedino čuti od svojih roditelja ili članova obitelji. Mislim kako neposredno doživljeno iskustvo je svakako utjecalo na stavove i razmišljanja starije generacije koja pitanje Spomenika kao mjesta sjećanja doživljava mnogo ozbiljnije. Iako je vrijeme socijalizma prošlo, sjećanja na njega i dalje su opipljiva. Nadalje, Spomenik je u određenim političkim trenucima bio korišten u političke svrhe i to je činjenica koje su svi kazivači bili svjesni. Politika pamćenja vezana uz Spomenik može se lijepo iščitati iz medijskog diskursa, ali s njome se ne slažu svi kazivači. Politička uvjerenja također jako utječu na odnos prema Spomeniku. Iako o Spomeniku ne razmišlja previše, Luka se općenito ne slaže s ideologijom vezanom za njega, a koja se proteže od 1990-te godine. Također, praksa sastanka „pod repom“ nije zastupljena kod mojih kazivača, a to objašnjavam činjenicom kako je takvo mjesto danas nepregledno. „Kod kipa“ se danas sastaju turisti, a to ga čini i simbolom Zagreba.

Smatram kako je Spomenik svakako mjesto sjećanja, ali je odnos prema njemu različit. Prema kazivanjima može se promatrati kao sastavan dio Trga, simbol hrvatstva i simbol Zagreba. Njegovo značenje mijenja se s vremenom i ovisno o političkoj situaciji. Sigurno je da on za mlađe kazivače nema isto značenje koje je imao prilikom ponovnog postavljanja 1990-te godine. Međutim, to ne znači da on u budućnosti neće opet postati aktualan. Ovo poglavlje završit ću rečenicom Dorianana, za koju smatram da izvrsno opisuje odnos prema Spomeniku: „Mislim da jedan prosječan Hrvat može preživjeti bez bana Jelačića. Ne može preživjeti činjenicu da su mu maknuli bana Jelačića (...)“.

Zaključak

Mjesta sjećanja su brojna te je Jelačićev spomenik samo jedan od simbola koji su u novonastaloj Hrvatskoj imali ulogu ujediniti naciju usred ratnih zbivanja. Zanimljivost na koju je ukazao Pierre Nora, a Dunja Rihtman-Auguštin potvrdila jest da mjesta sjećanja nisu statična, već se prilagođavaju vremenu te individualnim i kolektivnim potrebama (Rihtman-Auguštin 2000:21,21; Nora 2006:25). I Spomenik, a i sam Jelačić imao je promjenjivo značenje tijekom povijesti, barem kako su ga prikazivale aktualne vlasti. Međutim, kulture sjećanja te individualizirana kazivanja su ga pamtile kao simbol otpora protiv mađarske, a kasnije i drugih vlasti. Za kazivače Vandu i Krstu on je bio jedan od simbola hrvatstva, ali i jedan od mnogih simbola koje je ukinula tadašnja jugoslavenska vlast. Smatram da ga je time, ne hotimice, tadašnja politička struktura učvrstila kao autohtoni hrvatski simbol jer se o njemu moglo pričati „samo iza zatvorenih prozora“. U onom trenutku kada je Spomenik ponovno postavljen, a pjesma „Ustani bane“ se mogla ponovno pjevati stariji kazivači više nisu imali potrebu „čuvati“ sjećanje na Jelačića i njegove zasluge. Također, dostupnost sadržaja vezanog uz Jelačića i njegov Spomenik je utjecao i na mlađe kazivače i njihov odnos prema Spomeniku. Zabranjen sadržaj postao je prikladan i mlađi kazivači rođeni poslije 1990. na Spomenik većinom gledaju kao dio Trga o kojem ne razmišljaju previše. Međutim, treba naglasiti kako politička uvjerenja i odgoj su također utjecali na kazivanja starije generacije. Tako su Borisova kazivanja pomalo distancirana, a njegovo viđenje Spomenika je slično i kazivanjima mlađe generacije – Spomenik nije nešto za čim bi se „lomila koplja“, ali je sastavan dio Trga.

Spomenik je ostao mjestom sjećanja putem politike pamćenja i kulture sjećanja. U razdoblju dok Spomenika nije bilo na Trgu sjećanje na njega ostalo je živo, a to se odvijalo putem razgovora sa starijim članovima obitelji, ili pjevanjem pjesme „Ustani bane“. Navedene prakse Tatjana je nazvala „kućnom povijesti“ iz koje se može iščitati subverzivni odnos prema socijalističkoj vlasti. S druge strane, u vrijeme ponovnog postavljanja Spomenika tadašnja vlast na čelu s Franjom Tuđmanom je Jelačićev Spomenik iskoristila za stvaranje i revitaliziranje hrvatskog nacionalnog identiteta. Medijski diskurs 1990-te godine Jelačića je slavio kao nacionalnog heroja koji je ostavio neizbrisiv trag u hrvatskoj povijesti, a koji je socijalistička vlast uklonila.

Međutim preispisivanje povijesti jednog prostora nije jedino rezervirano za socijalizam, već je primjetno kod svake velike smjene političke vlasti putem promjena imena ulica, trgova, uklanjanjem spomenika itd. Spomenik je uklonila socijalistička vlast te je promijenila naziv Trga, ali takve promijene su vidljive i padom socijalističke vlasti. Na taj način se briše prošlo nasljeđe i nameće se upotreba nečeg što aktualna politička struktura smatra prihvatljivim. Zanimljivo je kako takva preispisivanja ne moraju nužno uništiti mjesta sjećanja što je vidljivo i na primjeru Spomenika

Ponovnim postavljanjem Spomenika Trg je opet dobio točku koja se može koristiti kao mjesto sastanka, međutim to i nije čest odabir, već se za sastanke koristi Sat. Čini mi se kako je sjećanje na sastanak „pod repom“ ostalo živo, ali ga moji kazivači danas više ne prakticiraju jer je nepregledno zbog promijenjene pozicije Spomenika. Također, treba uzeti u obzir kako od 1947. do 1990. Spomenika nije bilo na Trgu te se kod njega nije moglo sastajati. Ipak, Spomenik je i dalje mjesto sastanka, a moji kazivači su primijetili da ga većinom koriste ljudi koji nisu iz Zagreba, poput turista, a to se može objasniti monumentalnošću Spomenika što ga čini prepoznatljivom točkom za sastanke, pogotovo ukoliko netko nije iz Zagreba.

Nadalje, neupitno je da je Spomenik simbol grada Zagreba, pogotovo ako uzmemo u obzir da se nalazi u samom centru, na glavnom zagrebačkom Trgu koji je prometan. Ipak, upitno je koliko je, u kojim trenucima i za koga on danas simbol hrvatstva i hrvatskog nacionalnog identiteta. Prije postavljanja Spomenika, ali i 90-tih godina može se reći da je on bio točka oko koje su se gradile određene ideologije, brisale veze s prošlošću te se njegova simbolika mogla prenijeti na čitavu Hrvatsku. Također, značenja upisana u Spomenik za pojedine kazivače su negativna jer se ne slažu s takvim političkim uvjerenjima te samim time ni sa Spomenikom kao dijelom Trga.

Spomenik je danas za većinu ljudi monumentalna skulptura na glavnom gradskom Trgu. Mjesto pored kojeg često prođe većina ljudi, a da ne obrati pažnju na njega. Bez obzira koliko smo navikli na „bana“ na Trgu te ga ni ne primjećujemo mislim da bi za većinu ljudi danas Trg bio nezamisliv bez te skulpture. Pogotovo ako bi ona bila uklonjena iz političkih razloga. Upravo ga političke smjene vlasti, nezadovoljstva ili osjećaj da je ugrožen hrvatski identitet čine mjestom sjećanja – čak i kad Spomenik nije bio prisutan na trgu. Bez obzira pamtimo li J. Jelačića kao osobu koja je pomagala hrvatskom narodu te zaslužila mjesto na glavnom gradskom prostoru ili kao osobu čiji je Spomenik uklonila socijalistička politička vlast,

nedvojbeno je kako je Jelačićev Spomenik bio i ostao predmetom mnogobrojnih životnih priča kao mjesto sjećanja. Čini mi se kako je on danas za mlađu generaciju ljudi, koji se ne sjećaju razdoblja socijalizma, reliktni iz prošlosti o kojem ne razmišljaju previše. Ipak, mjesta sjećanja i njihova značenja nisu statična. Sudbina Spomenika ovisit će uvijek o ljudima koji ga koriste. Politička situacija, uvjerenja, ideologije, ali i svakidašnje prakse ljudi koji taj ideološki okvir potvrđuju ili, pak, odlučuju odbaciti, odlučivat će o Spomeniku kao mjestu sjećanja.

LITERATURA I IZVORI:

ALEKSIĆ. M. 1990. „Rđa ubija sv. Jurja“. *Večernji list*, 27.9. 1990., br. 9737:3

ASSMAN. Jan. 2006. „Kultura sjećanja“. U *Kultura pamćenja i historija*, ur. Maja Brkljačić i Sandra Prlenda. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.

BOGDANIĆ. Stella. 1990. „Cijena kulturnog zaborava“. *Večernji list*, 7.9.1990., br. 9717: 2

BORČIĆ, Barbara. 2013. „Prevazilaženje prošlosti“. Film *Dekonstrukcija spomenika* (<https://www.youtube.com/watch?v=YhXktwZ5vfo>, posljednji pristup 4.8.2016.)

BOYM. Svetlana. 2001. *The Future of Nostalgia*. New York, Basic Books (<https://sculptureatpratt.files.wordpress.com/2015/07/svetlana-boym-the-future-of-nostalgia.pdf>, posljednji pristup 1.9.2016)

BREITENFELD. D 1990. *Večernji list*,. 15.9.1990., br. 9725:1

CONNERTON. Paul. 1989. *How Societies Remember*. United Kingdom, Cambridge University Press

ČAPO. Jasna i GULIN ZRNIĆ. Valentina. 2011. „Oprostornjavanje antropološkog iskustva“. U *Mjesto, nemjesto: Interdisciplinarna promišljanja prostora i kulture*, ur. Jasna Čapo i Valentina Gulin Zrnić. Zagreb: Biblioteka Nova Etnografija

FRYKMAN. Jonas. 2003. „Making Sense of Memory. Monuments and Landscape in Croatian Istria“. *Ethnologia Europea* 33(2); 107—119

GALINSKY. Karl. 1996. *Augustan culture: an interpretive introduction*. Princeton, New Jersey, Princeton University Press

GOLDSTEIN. Ivo i GOLDSTEIN. Slavko. 2013. „U Federativnoj Jugoslaviji: Poslijeratno desetljeće: 1945-1955.“. U *Povijest grada Zagreba, knjiga 2. 20. i 21. stoljeće*, ur. Slavko Goldstein, Zagreb, Novi Liber

HOBBSAWM, Eric. 2006. „Izmišljanje tradicije“. U *Kultura pamćenja i historija*, ur. Maja Brkljačić i Sandra Prlenda. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga

IVANČIĆ. Viktor. 2016. BUKA TV Intervju: Viktor Ivančić, 6.6.2016. (<https://www.youtube.com/watch?v=yZkSXulZAkW>, posljednji pristup 4.8.2016.)

JAMBREŠIĆ-KIRIN. Renata. 1995. „Svjedočenje i povijesno pamćenje: o pripovjednom posredovanju osobnog iskustva.“. *Narodna umjetnost*, Vol. 33 (2); 165–185

KALLE. Z. 1990. „Postament polako raste“. *Večernji list*, 19.9.1990., br. 9729:2

LOW. Setha LAWRENCE-ZUNIGA. Denise. 2003. „Locating Culture“. U *The anthropology of space and place*, ur. Setha M. Low i Denise Lawrence-Zúñiga. UK, USA, Australia, Blackwell Publishing

MARUŠEVSKI. Olga. 1987. *Od Manduševca do Trga Republike*. Zagreb, Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske.

MIJATOVIĆ. Anđelko. 1990. *Ban Jelačić*. Zagreb, Mladost izdavačka radna organizacija

NORA. Pierre. 2006. „Između pamćenja i historije. Problematika mjesta“. U *Kultura pamćenja i historija*, ur. Maja Brkljačić i Sandra Prlenda. Zagreb, Golden marketing – Tehnička knjiga: 23–43

NOVAK. Božidar. 2005. *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*. Zagreb, Golden marketing. Tehnička knjiga, 998

OROZ. Tomislav i ŠKRBIĆ ALEMPIJEVIĆ. Nevena. 2015. „Dva lica spomenika: Politike i prakse korištenja Spomenika Seljačkoj buni i Matiji Gupcu u Gornjoj Stubici.“. *Studia ethnologica Croatica*, Vol. 27 (1); 131–187

PEJAKOVIĆ-KAČANSKI. M. 1990. „Gradi se Bajamontuša“. *Večernji list*, 2.9.1990., br. 9712: 2

PEJIĆ, Bojana. 2013. „Spomenici“. Film *Dekonstrukcija spomenika* (<https://www.youtube.com/watch?v=YpjFLschkk> , posljednji pristup 4.8.2016)

PEJIĆ, Bojana. 2013. „Prevazilaženje prošlosti“. Film *Dekonstrukcija spomenika* (<https://www.youtube.com/watch?v=YhXktwZ5vfo>, posljednji pristup 4.8.2016.)

POTKONJAK. Sanja i PLETENAC. Tomislav. 2011. “Kada spomenici ožive – ‘umjetnost sjećanja’ u javnom prostoru”. *Studia ethnologica Croatica*, Vol. 23; 7–24.

- REGAN. Krešimir. 2012. „Preporodno doba“. U *Povijest grada Zagreba, knjiga 1. Od prethistorije do 1918.*“, ur. Ivo Goldstein i Slavko Goldstein, Zagreb, Novi Liber, 263–268
- RIHTMAN-AUGUŠTIN, Dunja. 2000. *Ulice moga grada*. Beograd: Biblioteka XX VEK
- RODMAN. Margaret C. 1992. „Empowering Place. Multilocality and Multivocality“. *American Ethnologist*, Vol. 94 (3); 640–656
- SMITH. Anthony. 1986. *The Ethnic origins of Nations*. Oxford, Blackwell
- SVENSSON. Birgitta. 1995. Lifetimes – Life history and Life Story. Biographies of modern Swedish Intellectuals“. *Ethnologia Scandinavica*, Vol. 25:26–42
- STANIĆ. Jelena, ŠAKAJA. Laura, SLAVUJ. Lana. 2005. „Prostor i ideologija: Preimenovanja zagrebačkih ulica i trgova“. *Migracijske i etničke teme*, Vol. 25 (1-2); 89–124
- ŠAŠKO. V. 1990. „Zagrepčani predlažu“. *Večernji list*, 17.9.1990., br. 9727:8
- ŠAŠKO. V. 1990. „Ban uskoro na konju“. *Večernji list*, 21.9.1990., br. 9731:1
- ŠAŠKO. V. 1990. „Ban opet jaše“. *Večernji list*, 26.9.1990., br. 9736:1
- ŠAŠKO. V. 1990. „Ban za pamćenje“. *Večernji list*, 5.10.1990., br. 9745:10
- ŠAŠKO. V. 1990. „Trg dobio dušu“. *Večernji list*, 9.10.1990., br. 9749:8
- ŠEVČIK M. 1990. „Otvoren tjedan bana Jelačića“, *Večernji list*, 13.10.1990., br. 9753:3
- ŠKRBIĆ ALEMPIJEVIĆ. Nevena. 2009. *Priručnik za Antropologiju društvenog sjećanja*. Zagreb, Filozofski fakultet
- VELIKONJA. Mitja. 2002. *Titostalgija: Študija nostalgije po Josipu Brozu*, ur. Brankica Petković. Ljubljana, Mirovni Inštitut (<http://mediawatch.mirovni-institut.si/edicija/seznam/20/mediawatch20.pdf>, posljednji pristup 1.9.2016.)
- VIŠNJIĆ 1990. „Ponovno pod repom“. *Večernji list*, 23.10. 1990., br. 9763:1
- VLAHOVIĆ. Stella. 1990. „Zvonimirova ponovno u gradu“. *Večernji list*, 3.9.1990., br. 9713:2

VUKOJA, Ivan. 2013. „Javne površine“. Film *Dekonstrukcija spomenika* (https://www.youtube.com/watch?v=fG_4P7r9b-U&spfreload=5, posljednji pristup 4.8.2016.)

ŽIŽIĆ, Bogdan. 2013. „Spomenici“. Film *Dekonstrukcija spomenika* (<https://www.youtube.com/watch?v=YpjFLcschkk>, posljednji pristup 4.8.2016)

ŽIŽIĆ, Bogdan. 2013. „Prevazilaženje prošlosti“. Film *Dekonstrukcija spomenika* (<https://www.youtube.com/watch?v=YhXktwZ5vfo>, posljednji pristup 4.8.2016.)

ŽIŽIĆ, Bogdan. 2013. „Javne površine“. Film *Dekonstrukcija spomenika* (https://www.youtube.com/watch?v=fG_4P7r9b-U&spfreload=5, posljednji pristup 4.8.2016.)

YOUNG. James. 2006. „Tekstura sjećanja“. U *Kultura pamćenja i historija*, ur. Maja Brkljačić i Sandra Prlenda, Zagreb, Golden marketing-Tehnička knjiga

YOURCENAR. Marguarite. 2002. *Hadrijanovi memoari*. Rijeka, Otokar Keršovani, Biblioteka Zlatni Paun

[s.n.] 1990. „Poštujmo žrtve fašizma“. *Večernji list*, 18.9.1990., br. 9728:43

[s.n.] 1990. „Ban pod reflektorima“. *Večernji list*, 5.10.1990., br. 9750:1

[s.n.] 1990. „Lijepa naša u milijun glasova“. *Večernji list*, 5.10.1990. br. 9750:1

[s.n.] 1990. „Dan bana Jelačića“. *Večernji list*, 16.10.1990. br. 9756:2

[s.n.] 1990. „Oprostimo barbarima“. *Večernji list*, 16.10.1990. br. 9756:3

[s.n.] 1990. „Nepokoreni duh hrvatskog naroda“. *Večernji list*, 17.10. 1990., br. 9757:2-3

INTERNETSKE STRANICE:

http://www.dragovoljac.com/index.php?option=com_content&view=article&id=5160:priospomeniku-jb-jelau&catid=29:arhiv&Itemid=20 (posljednji pristup 5.1.2015.)

(<http://spomenik.pbworks.com/w/page/38607212/Sveti%20Juraj%20ubija%20zmaja> (posljednji pristup 3.1.2015)

<http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search> (posljednji pristup 4.8.2016)

<http://www.mojnet.com/video-paljenje-madjarske-zastave-zagreb-16-listopad-1895/f52d4f061e7037fa19c4> (posljednji pristup 10.8.2016.)

<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=24022>, (posljednji pristup 23.8.2016.)

http://www.infozagreb.hr/media/documents/korak_po_korak_HR_web.pdf, (posljednji pristup 24.8.2016)

<http://atlas.geog.pmf.unizg.hr/gkp/trg/povijest.html>, (posljednji pristup 24.8.2016)

<http://www.mojnet.com/video-paljenje-madjarske-zastave-zagreb-16-listopad-1895/f52d4f061e7037fa19c4>(posljednji pristup 10.8.2016.)

<http://gliptoteka.mdc.hr/povijest.aspx> (posljednji pristup 25.8.2016.)

<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=26516> (posljednji pristup 25.8.2016.)

<http://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=15884> (posljednji pristup 26.8.2016.;)

<http://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=26386> (posljednji pristup 26.8.2016.)

<https://www.youtube.com/watch?v=RQV0CRbqb34> (posljednji pristup 27.8.2016.)

<https://www.viator.com/Krakov-attractions/Auschwitz-Oswiecim/d529-a783> (posljednji pristup 23.8.2016.)

KAZIVAČI:

Boris (rođen 1964. u Zagrebu). Intervju obavljen 6.11.2014.

Krsto (rođen 1967. u Splitu). Intervjui obavljeni 6.11.2014. i 8.12.2014.

Vanda (rođena 1966. u Zagrebu). Intervjui obavljeni 1.12. i 8.12. 2014.

Dorian (rođen 1990. u Zagrebu). Intervju obavljen 8.7.2016.

Mira (rođena 1992. u Poreču). Intervju obavljen 8.7.2016.

Luka (rođen 1981. u Bujama). Intervju obavljen 9.7.2016.

Nikola (rođen 1993. u Zagrebu). Intervju obavljen 27.7.2016.

SAŽETAK

Spomenik bana Josipa Jelačića na glavnom zagrebačkom trgu kao *mjesto sjećanja*

Spomenik Josipa Jelačića na glavnom gradskom zagrebačkom Trgu u radu promatram kao mjesto sjećanja prema francuskom autoru Pierreu Nori. U radu ću prikazati kako se mijenjao odnos prema Spomeniku kao mjestu sjećanja iz očista dvaju pojmova – politike pamćenja i kulture sjećanja. Analizom medijskog diskursa odnosno brojeva Večernjeg lista iz rujna i listopada 1990-te godine provjerila sam koja značenja je tadašnja politička vlast upisala u Spomenik. Kulturu sjećanja, koja je usmjerena na individualna iskustva i sjećanja vezana za Spomenik, ispitala sam kroz razgovor sa sedmero kazivača od kojih je troje rođeno šezdesetih godina, a četvero malo prije ili nakon 1990. godine. Željela sam provjeriti koja značenja su danas upisana u Spomenik i jesu li različita od značenja upisanih u njega iz razdoblja kada je Spomenik bio uklonjen s Trga te iz vremena njegovog ponovnog postavljanja 1990. godine.

Ključne riječi: *Spomenik Josipa Jelačića, mjesto sjećanja, politika pamćenja, kultura sjećanja*

The Statue of Josip Jelačić on the main square in Zagreb as a *memory site*

In this paper I am observing the Statue of Josip Jelačić on the main square in Zagreb as a memory site, a term coined by the French author Pierre Nora. I will present how Statue's inscribed meanings as a memory site changed over time from two viewpoints – political remembrance and cultural memory. By analysing media discourse seen in newspapers Večernji list from September and October 1990, I wanted to underline the meanings former political authority in 1990 had inscribed into the Statue. Through interviews with seven participants from which the three were born in the sixties and four of them around 1990, I enquired about their cultural memory, which accentuates individual experiences and memories related to the Statue as a memory site. I wanted to present meanings ascribed to the Statue today and compare them with its former inscribed meanings, both during the period when the Statue was removed from the Square and during its anew placement in 1990.

Key words: *Josip Jelačić's Statue, memory site, political remembrance, cultural memory*

